Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; Για το ζήτημα της περί του πρωτείου θεωρίας

Του καθηγουμένου της ιεράς μονής Αγίου Ανδρέου του Στρατηλάτη Μόσχας,

Δρ. Θεολογίας και καθηγητού της έδρας Φιλολογίας στη Θεολογική Ακαδημία Μόσχας

π. Διονυσίου Σλιόνοφ

-

*Στη μελέτη του Δρ. Θεολογίας, καθηγητή της έδρας Φιλολογίας στη Θεολογική Ακαδημία Μόσχας, του Διευθυντή του Τμήματος Μεταπτυχιακών Σπουδών καθηγουμένου της ιεράς μονής Αγίου Ανδρέου του Στρατηλάτη Μόσχας π. Διονυσίου Σλιόνοφ, που κυκλοφόρησε στη συλλογή «Μπογκοσλόφσκι βέστνικ» («Θεολογικός κήρυξ») (№ 1 (48)/2023) και αναρτήθηκε επίσης στην ιστοσελίδα "Romfea.gr" (**https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/57620-poios-einai-i-kefali-tis-ekklisias**) εξετάζεται το ζήτημα του αποδεκτού ή μη του πρώτου στην επίγεια Εκκλησία. Βάσει των αντιλήψεων περί ιεραρχίας ο πρώτος ως πρωθιεράρχης της πρώτης στην τάξη των Ιερών Διπτύχων Εκκλησίας φαίνεται όχι μόνον αποδεκτός, αλλά και αναγκαίος. Ιστορικά ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (μετά την Σύνοδο της Χαλκηδόνος του 451 ιδιαιτέρως) είχε το πρωτείο τιμής στην Ανατολή, αλλά όχι τιμής και εξουσίας, το οποίο ιδιαιτέρως μετά την απόσχιση της Ρώμης το 1054 άρχισε να θεωρείται απαράδεκτο. Χρησιμοποιώντας τα επιμέρους προηγούμενα εκδηλώσεως των πρωτείου τιμής και εξουσίας από τον Κωνσταντινουπόλεως, οι οπαδοί του προσπαθούν να τεκμηριώσουν το δίκαιο της υπερορίου αποφάσεως για τη συγκρότηση της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας, που κατέστη στην ουσία αιτία διχασμού μεταξύ των κατά τόπους Εκκλησιών. Όπως είναι γνωστό, η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν συμφώνησε κατηγορηματικά με μία τέτοια προσέγγιση. Κατά πόσον αιτιολογημένη ήταν η απόφασή της διαφαίνεται από την επισκόπηση των αντιλήψεων περί κεφαλής της Εκκλησίας στη βιβλική και την πατερική παράδοση.*

Στο σύγχρονο κόσμο η Ορθόδοξη Εκκλησία καλείται να αντιμετωπίσει σειρά προκλήσεων, σκοπός των οποίων είναι να διαλύσουν την ενότητά της τόσο έξωθεν, όσο και έσωθεν. Θεμελιώδες ζήτημα

αναδεικνύεται εκείνο περί του πρωτείου. Ο Ντ. Σαμπάνοφ στο από 2011 δημοσίευμά του υπέδειξε το γενικό ιστορικό, ιεροκανονικό και λογοτεχνικό πλαίσιο για το εν λόγω ζήτημα**[1]**, που προσέλαβε εντούτοις ιδιαίτερα επίκαιρο χαρακτήρα μετά τη μονομερή παραχώρηση του Τόμου στους Ουκρανούς σχισματικούς και την επακολουθήσασα αλυσίδα γεγονότων**[2]**. Ο αοίδιμος μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας ήταν ίσως ο κορυφαίος ιδεολόγος και θεολόγος του πρωτείου της Κωνσταντινουπόλεως με την υπερβολική υπερτόνιση του επίγειου στοιχείου του**[3]**.

Είναι άραγε ο τιμητικά πρώτος επίσης πρώτος ως προς την εξουσία; Είναι δυνατή άραγε η εφαρμογή της αρχής της ιεραρχήσεως στις σχέσεις μεταξύ Προκαθημένων των κατά τόπους Εκκλησιών; Ποιος είναι η κεφαλή στην Εκκλησία και κατά πόσον είναι αποδεκτός ο εν λόγω προσδιορισμός;

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις εξετάζοντας την διδασκαλία περί της κεφαλής της Εκκλησίας στη βυζαντινή παράδοση. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας (ή της εκκλησίας ως τοπικής κοινότητας); Σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου, είναι για σύμπασα την Εκκλησία ο Σωτήρ Χριστός. Σύμφωνα με τον 34^{ο} Αποστολικό κανόνα είναι ο επίσκοπος για την μία ή την άλλη κοινότητα. Σύμφωνα με τον επίσημο τίτλο των Παπών της Ρώμης είναι ο Πάπας της Ρώμης ως κεφαλή των υπαγομένων στη δικαιοδοσία του εκκλησιών, σύμφωνα με ορισμένους σύγχρονους θεολόγους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως είναι ο Οικουμενικός Πατριάρχης λόγω της δυνητικής του παγκοσμίου «υπερδικαιοδοσίας». Είναι προφανές ότι κάπου σε αυτή την απαρίθμηση πρέπει να μπει τελεία, όμως πού ακριβώς;

Η υπερβολική αντίληψη για τα δικαιώματα του πρώτου επισκόπου

Δυστυχώς στην Ανατολή, και ιδίως μετά την απόσχιση της Ρώμης, άρχισαν να διαμορφώνονται παραλλήλως με τις αντιλήψεις περί του συνοδικού πολιτεύματος της Εκκλησίας και αντιλήψεις περί του πρωτείου τιμής και εξουσίας του Προκαθημένου της Κωνσταντινουπόλεως. Ιδίως, στη συνείδηση ορισμένων σύγχρονων θεολόγων και κανονολόγων της Κωνσταντινουπόλεως δεν είναι «ο πρώτος μεταξύ ίσων» (primus inter pares), αλλά «ο πρώτος άνευ ίσων» (primus sine paribus).

Αυτό το δόγμα ερείδεται επί της:

1) Καθ' υπερβολήν ερμηνείας του 9^{ου}, του 17^{ου} και του 28^{ου} κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου. Όπως είναι γνωστό, ως «βάρβαροι», οι οποίοι αναφέρονται στον 28^{ο} κανόνα τής εν λόγω Συνόδου, άρχισαν να κατανοούνται από τους Βυζαντινούς κανονολόγους του ΙΒ΄ αι. τα έθνη, τα οποία εκχριστιανίσθηκαν μετά τον 5^{ο} αι. μ.Χ. και ακριβώς οι Αλανοί και οι Ρώσοι**[4]**. Αυτή η διευρυμένη ερμηνεία καθίστατο σταδιακά θεμελιώδης για την αντίληψη του επισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ως του ιεράρχη, ο οποίος έχει «πρωτείο τιμής και εξουσίας».

2) Θεωρίας των «δύο αυθεντιών», η οποία για πρώτη φορά σαφώς διατυπώθηκε στην «Εισαγωγή»

(μέσα της δεκαετίας του 880 μ.Χ.).

3) Πραγματικής ανυψώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ των Πατριαρχείων της Ανατολής, αρχίζοντας από την εποχή του ιερού Φωτίου, που εξελισσόταν στο Βυζάντιο, το οποίο εκείνη την εποχή πράγματι υπήρχε και διαφύλαττε την παράδοση της Ορθοδοξίας.

4) Πολεμικής κατά του πρωτείου της Ρώμης μετά την απόσχισή της, όχι μόνον με την άρνηση αυτού του πρωτείου, αλλά και με την αντιγραφή και συνέχισή του στον χώρο της ορθοδόξου Ανατολής.

5) Μεταγενέστερων του 1054 νομοθετικών, εκκλησιαστικών και αυτοκρατορικών πράξεων και κανόνων, που τόνιζαν τα ιδιαίτερα δικαιώματα του επικεφαλής της Εκκλησίας του Βυζαντίου**[5]**, τα οποία όμως δεν ήταν αποδεκτά συνοδικώς στο επίπεδο όλης της Εκκλησίας.

6) Προστασίας της εξουσίας του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως επικεφαλής της Εκκλησίας τόσο σε μεμονωμένες μεσαιωνικές πραγματείες και μνημεία**[6]**, όσο και από τους σύγχρονους θεολόγους και κανονολόγους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ποιες είναι οι μεμονωμένες κανονικές Πράξεις, που λειτούργησαν ως προϋποθέσεις για τη θεωρία του πρωτείου τιμής και εξουσίας; Θα παραθέσουμε τα επιμέρους λιγότερο γνωστά παραδείγματα προς συμπλήρωση των γνωστότερων.

Επί πατριαρχίας Ιωάννη Η΄ του Ξιφιλίνου ελήφθη η απόφαση (στις 14 Μαρτίου 1072)**[7]** περί του ενδεχομένου εκλογής και χειροτονίας επισκόπων στην πρωτεύουσα του Βυζαντίου και όχι στις οικείες αυτών μητροπόλεις**[8]**.

Ο Πατριάρχης Γεώργιος Β΄ Ξιφιλίνος (Πράξεις του 1191 και του 1197) και ο Άγιος Γερμανός Β΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1232) τόνισαν τη σημασία των πατριαρχικών σταυροπηγίων, οι κληρικοί των οποίων θα έπρεπε να μνημονεύουν του ονόματος του Οικουμενικού Πατριάρχη και να του καταβάλλουν το *κανονικόν***[9]**. Παραλλήλως, οι υπαγόμενες σε αυτούς ιερές μονές και ενορίες θα έπρεπε να παραμένουν υπό τη δικαιοδοσία του επιχωρίου επισκόπου**[10]**.

Τον 16^{ο} αι. ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνης Γ΄ εξέδωσε συγχωροχάρτι για τον ιερομόναχο Ιωσήφ «...καὶ ὅσα καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὢν ἥμαρτεν ἔργῳ, λόγῳ, διανοίᾳ καὶ ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς αἰσθήσεσι, καὶ εἴτε ὑπὸ κατάραν... ἐγένετο... ἢ ἄλλοις δὴ τισιν ἐμπαθέσιν ἁμαρτήμασι καὶ παραπτώμασι κατὰ διαφόρους καιροὺς... καταπέπτωκε κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Ἐφ' οἷς

ἅπασι μεταμεληθεὶς ἐξωμολόγησε πνευματικῷ πατρὶ, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ ἐπιβληθέντα κανόνα ἐξετέλεσεν ἐπακριβῶς. Ἐκ τούτων οὖν πάντων τῆς ἐνοχῆς τε καὶ τοῦ δεσμοῦ λύομεν αὐτὸν καὶ ἐλεύθερον ἔχομεν καὶ συγκεχωρημένον ἀποκαθιστῶμεν... παντοδυνάμῳ ἐξουσίᾳ καὶ χάριτι θείᾳ...» (Έγγραφο του 1571. Για την ακρίβεια το έγγραφο συντάχθηκε τον Απρίλιο του 1567)**[11]**. Είναι προφανές ότι στο ζήτημα των συγχωροχαρτιών ή εγγράφων επιείκειας οι Προκαθήμενοι των κατά τόπους Εκκλησιών**[12]**, πρωτίστως της Κωνσταντινουπόλεως, άρχισαν να αντιγράφουν την αντίστοιχη πρακτική της Εκκλησίας της Ρώμης, έστω και χωρίς ακρότητες.

Καθεμία εξ αυτών των Πράξεων εξηγείται από την πραγματικότητα της εποχής της. Με μια περιορισμένη ερμηνεία, λαμβάνοντας υπόψη την πραγματική ύπαρξη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν αποδεκτό να ορισθούν ορισμένα προνόμια του ιεράρχη της πρωτεύουσας, χωρίς όμως να θεμελιώνονται αυτά σε οιαδήποτε κατηγορηματική θεολογική βάση.

Στα τέλη του 20^{ού} – αρχές του 21^{ου} αι. η κατάσταση άλλαξε ριζικώς και οδηγήθηκε στα άκρα.

Στις 18 Σεπτεμβρίου 2022 ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος προσευχήθηκε στον αγγλικανικό ναό της Αγίας Ελένης Κωνσταντινουπόλεως υπέρ της «Ὑπερτάτης Κεφαλῆς» ή του «Ὑπερτάτου Κυβερνήτου τῆς Ἐκκλησίας»**[13]**, εννοώντας προφανώς ως τέτοια κεφαλή τον εαυτό του, πράγμα που επιβεβαιώνεται από σειρά δικών του τοποθετήσεων.

Έτσι, στις 12 Ιουνίου 2022 τελέσθηκε στην Κωνσταντινούπολη το πανηγυρικό συλλείτουργο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου με τον Προκαθήμενο της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος Αρχιεπίσκοπο Στέφανο**[14]**. Στην ομιλία του ο ίδιος Οικουμενικός Πατριάρχης προσδιόρισε τα αποκλειστικά του δικαιώματα ως κεφαλής της Εκκλησίας. Όλες οι βασικές ιδέες αυτής της ομιλίας έχουν διατυπωθεί και νωρίτερα, όμως υπό αυτή τη συμπυκνωμένη και διατυπωμένη από εκκλησιαστικής ιεροκανονικής απόψεως μορφή εκφράσθηκαν για πρώτη φορά. Σύμφωνα με αυτή την ομιλία, οι Οικουμενικές Σύνοδοι και οι «θείοι πατέρες» χορήγησαν στον Οικουμενικό Πατριάρχη ιδιαίτερη εκκλησιαστική-ιεροκανονική εξουσία (έκκλητο και δικαίωμα του κρίνειν) έναντι των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών στην Ανατολή.

«Οἱ Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμενοι Θεῖοι Πατέρες... ἀνέθεντο δὲ εἰς τοὺς κατὰ τὸ φαινόμενον μικροὺς ὤμους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὸν Σταυρὸν τῆς ἱεροκανονικῆς ἐποπτείας τοῦ κατ' Ἀνατολὰς Κυριακοῦ Σώματος, ἤτοι τοῦ κρίνειν τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Οἰκουμένης...»**[15]**.

«Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι μήτηρ, τροφὸς, τιθηνὸς καὶ κληροδότις τῶν ἑκασταχοῦ τέκνων της»**[16]**.

«Αἱ νεοπαγεῖς καὶ νεότευκτοι Ἐκκλησίαι αἰσθάνονται ὅτι παρερμηνεύουσαι ἢ μᾶλλον διαστρέφουσαι τὴν ἀλήθειαν δύνανται νὰ θεμελιώσουν νέας ἀρχὰς καὶ προοπτικὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»**[17]**.

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως δέν εἶναι μόνον ὁ ἐφ' ἅπαξ χειραφετῶν, ἀλλὰ κανονικῷ χρέει καὶ ἀμεταπτώτῳ ὀφειλῇ ὁ διαρκῶς ἐπιτηρῶν τὴν εὐστάθειαν τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν»**[18]**.

Συμπεραίνεται ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης είναι εκείνος, ο οποίος έχει αποκλειστικά δικαιώματα να δημιουργεί τις κατά τόπους Εκκλησίες και να ελέγχει τη δράση τους. Σε αυτό το κείμενο δεν χρησιμοποιείται ο όρος «κεφαλή», αλλά λεπτομερώς αναλύεται το περιεχόμενό του. Η «κεφαλή» σε αυτό το δόγμα δεν είναι ο πρώτος μεταξύ ίσων, αλλά ο πρώτος με τη συνδρομή των ιστορικά ισότιμων (πρεσβυγενή Πατριαρχεία της Ανατολής και η Εκκλησία της Κύπρου) και άνευ ίσων (όλες οι κατά τόπους Εκκλησίες, εκτός του υπολείμματος της αρχαίας πενταρχίας και της Εκκλησίας της Κύπρου).

Στις αρχές του 2023 οξύνθηκαν ακόμη περισσότερο οι εν λόγω απόψεις. Έτσι ο αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Μακάριος στην τοπική ιερατική Σύναξη των κληρικών, οι οποίοι διακονούν στο Σίδνεϋ, τους κάλεσε να αποφύγουν την αίρεση της «μονοπρόσωπης αυθεντίας». Κάθε ενιστάμενος και διαφωνών με την κοινή άποψη της Εκκλησίας επί ενός ή άλλου ζητήματος εμπίπτει σε αυτήν την κατηγορία. Οι διαφωνούντες με την πολιτική της Εκκλησίας έναντι του ουκρανικού σχίσματος δεν είναι απλώς αναζητητές της αλήθειας ή ακόμη σχισματικοί, αλλά αιρετικοί!**[19]**

Παραμονές της Κυριακής της Ορθοδοξίας στις 3 Μαρτίου 2023, προσφωνώντας τον επικεφαλής της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου ο Οικουμενικός Πατριάρχης μίλησε για την ανάγκη διαφυλάξεως της «κανονικής παραδόσεως της Εκκλησίας, των αποφάσεων των Οικουμενικών Συνόδων και της μακραίωνος εκκλησιαστικής πρακτικής» ως το ιερότατο καθήκον του**[20]**, αναφερόμενος σε όσους δεν συμφωνούν με μια τέτοια προσέγγιση, ως σε υφισταμένους υπό επίδραση «εξωεκκλησιαστικών ἀρχῶν», προφανώς εννοώντας τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία και την εκ παραδόσεως συνοδική θέση της**[21]**.

Οι εν λόγω ακραίες θέσεις αποτελούν μόνιμο μοτίβο της νέας ιδεολογίας του Φαναρίου. Ο σημερινός μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμάς στη διατριβή του, που υποστήριξε στη Σορβόννη το 1996, διατύπωσε την αρχή της υπερορίου δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την έκκληση προς άλλες κατά τόπους Εκκλησίες να παραμείνουν εντός των εθνικών τους εδαφών**[22]**. Σύμφωνα με το «προδικαιοδοσιακό δίκαιο» όλα όσα δεν υπάγονται στη δικαιοδοσία άλλων κατά τόπους Εκκλησιών, υπάγονται στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος δύναται για κάποιο διάστημα ή ακόμη και για πάντα να τα μοιρασθεί με τις ευπειθείς προς αυτόν Εκκλησίες.

Ο ιερομόναχος Νικήτας από την αγιορείτικη μονή του Παντοκράτορος**[23]** με επιδέξια διαλεκτική προσπαθεί να καταδείξει ότι εκτός του Χριστού ως Κεφαλής της Εκκλησίας χρειάζεται και μια επίγεια κεφαλή**[24]**. Γράφει ειδικότερα:

«...Και είναι σημαντικό ότι δεν τα πήρε μόνος του [ο Οικουμενικός Πατριάρχης], ούτε τα απαίτησε, αλλά τα έδωσαν Οικουμενικές Σύνοδοι και δυστυχώς όποιος τα αμφισβητεί, αμφισβητεί τις αποφάσεις πολλών θεοφόρων Πατέρων που τα αποφάσισαν. Και είναι όλα καρποί του Αγίου Πνεύματος που είναι τέλειος Θεός, και ό,τι δημιούργησε ο Θεός είναι τέλειο και δεν θέλει διόρθωση. Δεν μπορεί να γίνει καλύτερο. Εάν παρέμβουμε, μπορούμε να το κάνουμε μόνο χειρότερο».

Άλλοι όροι, εκφράσεις και σκέψεις των οπαδών αυτής της θεωρίας γενικότερα και ειδικότερα τονίζουν τη θέση περί αυτής της εκ των πραγμάτων και πολύ σοβαρής υπεροχής των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως**[25]**.

Από τα παλαιότερα κείμενα δύναται κανείς να παραθέσει τη λαμπρά ομιλία του Νικήτα Αμασείας υπέρ του πρωτείου του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως επικεφαλής της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είναι ο «πρῶτος ἀρχιερεὺς» ο οποίος ποιμαίνει την οικουμένη**[26]**. «Τέως γοῦν ἡ Πόλις αὐτῷ ὑπόκειται καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς κεφαλῇ»**[27]**. Όμως ο συντάκτης απλώς υπερασπιζόταν την ασθενή εξουσία του Πατριάρχη Θεοφυλάκτου (933–956) από την υπερβολική παντοδυναμία των υπαγομένων σε αυτόν μητροπολιτών και τίποτε πέραν τούτου**[28]**.

Ο διακείμενος κατά της Ουνίας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ πολεμώντας το πρωτείο της Ρώμης καθ' υπερβολὴν αξιολόγησε τη Σύνοδο της Χαλκηδόνος και τις δικαστικές αρμοδιότητες του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ήδη κατά το δεύτερο ήμισυ του 13 αι. Κατά τη γνώμη του Πατριάρχη Ιωσήφ, η εν Χαλκηδόνι Σύνοδος «...τῆς ἐν Σαρδικῇ μεταγενεστέρα καὶ οἰκουμενικὴ καὶ θαυμασία καὶ περιώνυμος καὶ σημείῳ βεβαιωθεῖσα καὶ θαύματι τῆς πανευφήμου τῷ ὄντι καὶ μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας· ὃ καὶ μᾶλλον ἔχει ὑπὲρ τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους ἐξαίρετον. Αὕτη τοίνυν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἠπεριβόητος, ἡ μεγίστη, ἡ πολυπληθεστέρα πασῶν, ἐμοὶ δίδωσι τὰ τῆς ἐκκλήτου πρεσβεῖα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, εἴπερ ἐγὼ (Πατριάρχης) Κωνσταντινουπόλεως»**[29]**. Είναι προφανές ότι σε αυτή την αυτοέπαρση αντέγραφε τις φιλοδοξίες των Παπών της Ρώμης της δικής του και της προγενέστερης εποχής, οι οποίοι (όπως λ.χ. στην έκθεση του Ιωάννη Βέκκου) διεκδικούσαν το πρωτείο και το ιδιαίτερο δικαίωμα της αποδοχής εκκλήτου**[30]**.

Είναι φυσιολογικό ότι τέτοιες υπερφίαλες αντιλήψεις περί του «πρωτείου τιμής και εξουσίας» προκαλούν αντίδραση και δημιουργούν επιθυμία να βρεθεί η άκρη και η αλήθεια. Ας προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις αντιλήψεις περί του επισκόπου ως κεφαλής της Εκκλησίας στη βυζαντινή παράδοση**[31]**.

Θα εξετάσουμε τα κάτωθι θέματα:

1. Ο Χριστός ως Κεφαλή της Εκκλησίας.

2. Ο 34^{ος} Αποστολικός κανόνας: ο επίσκοπος ως κεφαλή.

3. Η κριτική του δυτικού πρωτείου στην Ορθόδοξη Ανατολή.

4. Τάξεις αγιότητας και ιεραρχίας.

5. Ιεραρχικότητα και αγιότητα.

6. Ιστορικές γενικεύσεις.

7. Η κριτική του πρωτείου τιμής και εξουσίας.

***

1. Ο Χριστός ως Κεφαλή της Εκκλησίας

Σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου, «κεφαλή» αποτελεί ένα από τα ονόματα**[32]** του Σωτήρα Χριστού: «*παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι*», «*κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός*» (βλ. Α΄ Κορ. 11. 3). Ο Θεός Πατήρ κατέστησε τον αγαπητό Του Υιό Σωτήρα Χριστό *κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ* (Εφ. 1. 22). Ο Χριστός είναι η Κεφαλή του σώματος των πιστών, που συγκροτείται από διάφορα μέλη (βλ. Εφ. 4. 15–16, Ρωμ. 12. 5, Α΄ Κορ. 12. 27).

Το σημαντικότερο χωρίο στον Απόστολο Παύλο περί του πρωτείου του Χριστού έναντι της Εκκλησίας είναι: όπως ο άνδρας είναι κεφαλή της συζύγου, έτσι και ο Χριστός είναι η Κεφαλή της Εκκλησίας (βλ. Εφ. 5.23). Ο Χριστός είναι *ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας* (Κολ. 1. 18), όπως επίσης είναι και *κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας* (Κολ. 2. 10).

Σε όλα τα εν λόγω κείμενα χρησιμοποιείται η λέξη «κεφαλή» (αντιστοιχεί στην αρχαία εβραϊκή ראש με τη σημασία «κεφαλή, διευθυντής, αρχή»).

Η γνήσια Κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Σωτήρ Χριστός. Αυτός ακριβώς διοικεί την Εκκλησία. Η Κεφαλή της Εκκλησίας ο Σωτήρ Χριστός δίδει το παράδειγμα της ακακίας, της υπομονής και της συγχωρήσεως των πάντων. Πλύνει τα πόδια των μαθητών, λέγει ότι δεν ήλθε για να Τον διακονήσουν, αλλά για να διακονήσει ο Ίδιος (βλ. Ματθ. 20. 17). Αυτός ακριβώς είναι ο γνήσιος Προκαθήμενος της Εκκλησίας (ιεράρχης, ο ένθεος και θείος άνδρας, γνώστης κάθε ιεράς γνώσεως, σύμφωνα με ειδικό ορισμό από το Αρεοπαγιτικό σώμα)**[33]**. Η επίγεια εξουσία, η επίγεια δύναμη, η επίγεια υπεροχή, τα επίγεια προνόμια είναι κοσμικό στοιχείο, το οποίο είναι απολύτως απαράδεκτο στις σχέσεις των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Η εν λόγω περί του Χριστού ως Κεφαλή του σώματος της Εκκλησίας ή ως περί της Κεφαλής της Εκκλησίας διδασκαλία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της εκκλησιολογίας, άλλωστε η Εκκλησία είναι το θησαυροφυλάκιο της πίστεως, ο φύλακας και η ερμηνεύτρια της Θείας Αποκαλύψεως στην Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση. Επειδή η Εκκλησία είναι Σώμα Χριστού, του οποίου η Κεφαλή είναι ο Χριστός, η Εκκλησία είναι αλάθητος**[34]**. Το αλάθητο είναι ιδιότητα του Θεού**[35]**, αλλά είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των Τριών Υποστάσεων της Αγίας Τριάδος, συμπεριλαμβανομένης της Δευτέρας: ο Χριστός είναι «ἐν γνώσει ἀλάθητος», σύμφωνα με το σώμα κειμένων που αποδίδεται στον Άγιο Μακάριο**[36]**. Επίσης «ἡ χάρις ἀλάθητός ἐστι»**[37]**, όπως και «ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη»**[38]**. Σύμφωνα με την αγιοπατερική διδασκαλία, ο Θεός επίσης είναι «ὁ δίκαιος ἐξισωτὴς» και «ὁ ἀλάθητος ὀφθαλμός»**[39]**.

Με αυτό τον τρόπο η περί του Χριστού ως Κεφαλής της Εκκλησίας διδασκαλία είναι πολύ στενά συνδεδεμένη προς την έννοια του θείου αλάθητου, το οποίο παραχωρείται στην Εκκλησία ως θεανθρώπινο οργανισμό. Εξαιτίας αυτού κάθε αρχή και εξουσία εντός της Εκκλησίας νοείτο από τους Αγίους Πατέρες ως μίμηση του Χριστού και ως λήψη εκείνης της εξουσίας, η οποία ανήκει στον Σωτήρα Χριστό, και ως ανάθεση αυτής σ' εκείνους, οι οποίοι θα την ασκήσουν κατά τάξη και προς όφελος.

Βάσει της διδασκαλίας του Αποστόλου Παύλου ο ιερός Χρυσόστομος έγραψε: «...Μία γὰρ γεγόναμεν Ἐκκλησία, μιᾶς κεφαλῆς συναρμολογούμενα μέλη τελοῦμεν, ἐν οἱ πάντες κατέστημεν σῶμα· ἂν ἀμεληθῇ τὸ τυχὸν, τὸ πᾶν ἠμέληται καὶ διέφθαρται»**[40]**.

«...[Χριστὸς] πανταχοῦ γάρ ἐστι πρῶτος· ἄνω πρῶτος, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτος· κεφαλὴ γάρ ἐστιν· ἐν τῇ ἀναστάσει πρῶτος»**[41]**.

2. Ο 34ος Αποστολικός κανόνας: ο επίσκοπος ως κεφαλή

Ήδη στην αρχαιότητα το πρωτείο και η προϊσταμενία του παντός από τον Σωτήρα Χριστό δεν απέκλειε τη δυνατότητα ενός συγκεκριμένου πρωτείου εντός εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Ο 34ος Αποστολικός κανόνας (4ος αι.) διαλαμβάνει κατ' εξοχήν το πρωτείο του επισκόπου ως μια ιδιαίτερη αρχή:

«Τοὺς ἐπισκόπους ἑκάστου ἔθνους εἰδέναι χρή τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ **ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλήν** (σ.τ.σ.), καὶ μηδὲν τι πράττειν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης· ἐκεῖνα δὲ μόνα πράττειν ἕκαστον, ὅσα τῇ αὐτοῦ παροικίᾳ ἐπιβάλλει, καὶ ταῖς ὑπ' αὐτὴν χώραις. Ἀλλὰ μηδὲ ἐκεῖνος ἄνευ τῆς πάντων γνώμης ποιείτω τι. Οὕτω γὰρ ὁμόνοια ἔσται, καὶ δοξασθήσεται ὁ θεός, διὰ Κυρίου, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι»»**[42]**.

Στον 34ο κανόνα θεμελιώνεται μια βαθιά συμμετρία μεταξύ του πρωτείου του επισκόπου εντός της οικείας αυτού εκκλησίας και της συνοδικής λήψεως όλων των αποφάσεων με τη συμμετοχή, μεταξύ άλλων, και του πρώτου επισκόπου. Ο επίσκοπος οφείλει να αναγνωρίζεται «ὡς κεφαλή», όχι όμως συμπάσης της Εκκλησίας, αλλά της εμπιστευθείσης σε αυτό εκκλησιαστικής επαρχίας.

Αργότερα, στη βυζαντινή παράδοση δύναται κανείς να ανακαλύψει ποικιλία παραπομπών στον 34ο Αποστολικό κανόνα, ο οποίος εκλαμβανόταν όχι μόνον εντός του πλαισίου της εποχής συντάξεως των Αποστολικών κανόνων (4ος αι. μ. Χ.), αλλά και καθολικώς.

Ο Βυζαντινός κανονολόγος του 12ου αι. Ιωάννης Ζωναράς συνέδεε το πρώτο σκέλος του 34ου κανόνα (αναφορά στον επίσκοπο ως κεφαλή) με τους «ἑκάστης ἐπαρχίας πρώτους ἐπισκόπους, τοὺς τῶν μητροπόλεων δηλονότι ἀρχιερεῖς»**[43]**. Μάλιστα, στην αρχή της ερμηνείας του έγραψε:

«Ὥσπερ τὰ σώματα, μὴ τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν ὑγιᾷ σωζούσης τῆς κεφαλῆς, πλημμελῶς κινοῦνται, ἢ καὶ ἄχρηστὰ εἰσι παντελῶς, οὕτω καὶ τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὁ πρωτεύων τούτου, καὶ τάξιν πληρῶν κεφαλῆς, ἐπὶ τῆς οἰκείας διατηροῖτο τιμῆς, ἀτάκτως καὶ πλημμελῶς κινηθήσεται»**[44]**.

Η εν λόγω αρχή του πρωτείου, όταν εκλαμβάνεται αυτή καθεαυτή, θα εδύνατο να σημαίνει πρωτείο εντός όλης της Οικουμενικής Εκκλησίας, όμως από την εφεξής διασαφήνιση καθίσταται οφθαλμοφανές ότι ο Ζωναράς κατανοεί τον 34ο κανόνα ως αναφερόμενο όχι σε έναν πρώτο επίσκοπο, αλλά σε μια σειρά πρώτων, μέσα στο πνεύμα του συνοδικού πολιτεύματος της Εκκλησίας. Στην ουσία τον κατανοεί με την έννοια, η οποία ανακαλύπτεται σε διευκρινισμένη εκδοχή, στον 9ο κανόνα της Συνόδου της Αντιοχείας του 341:

«Τοὺς καθ᾽ ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν τῇ μητροπόλει προεστῶτα ἐπίσκοπον, καὶ τὴν φροντίδα ἀναδέχεσθαι πάσης τῆς ἐπαρχίας, διὰ τὸ ἐν τῇ μητροπόλει πανταχόθεν συντρέχειν πάντας τοὺς τὰ πράγματα ἔχοντας. Ὅθεν ἔδοξε καὶ τῇ τιμῇ προηγεῖσθαι αὐτόν, μηδέν τε πράττειν περιττὸν τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους ἄνευ αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀρχαῖον κρατήσαντα ἐκ τῶν Πατέρων ἡμῶν κανόνα…Ἕκαστον γὰρ ἐπίσκοπον ἐξουσίαν ἔχειν τῆς ἑαυτοῦ παροικίας… καὶ πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῆς χώρας τῆς ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν… περαιτέρω δὲ μηδὲν πράττειν ἐπιχειρεῖν, δίχα τοῦ τῆς μητροπόλεως ἐπισκόπου, μηδὲ αὐτὸν ἄνευ τῆς τῶν λοιπῶν γνώμης»**[45]**.

Ο Αριστηνός πρότεινε μια πιο γενικευμένη και αόριστη προσέγγιση, προβλέποντας επί των επισκόπων και μητροπολιτών ένα ακόμη υψηλότερο επίπεδο εκκλησιαστικής εξουσίας και διοικήσεως, εκείνο του πατριάρχη. Αφού εξέθεσε συντόμως τον 34^{ο} κανόνα: «Δίχα τοῦ πρώτου αὐτῶν ποιοῦσιν οὐδὲν οἱ ἐπίσκοποι, εἰμὴ τὰ τῆς παροικίας αὐτοῦ ἕκαστος· καὶ ὁ πρῶτος ἄτερ ἐκείνων οὐδὲν, διὰ τὴν ὀφειλομένην ὁμόνοιαν»**[46]**, προτείνει την κάτωθι ερμηνεία:

«Οὔτε οἱ ἐπίσκοποι, οὔτε οἱ μητροπολῖται παρὰ γνώμην τοῦ αὐτῶν πρώτου ὀφείλουσί τι περιττὸν πράττειν, οἷον ἐπισκόπους ψηφίζεσθαι, περὶ δογμάτων νέων ζητεῖν, ἢ ἐκποιήσεις ἐκκλησιαστικῶν τινων ποιεῖσθαι, εἰ μὴ τὰ ἐπιβάλλοντα τῇ ἑκάστου παροικίᾳ, καὶ ταῖς ὑπ᾽αὐτὸν χώραις. Ἀλλ᾽οὐδὲ ὁ πρῶτος ἄνευ γνώμης αὐτῶν δύναταί τι τοιοῦτον ποιειν· οὕτω δὲ καὶ ὁ τῆς ὁμονοίας ὅρος τηρηθήσεται»**[47]**.

Από την ερμηνεία του Αριστηνού δεν δύναται κανείς να συμπεράνει την ύπαρξη ενός μόνον πρώτου εντός της Εκκλησίας, διότι λέγει: «…τοῦ αὐτῶν πρώτου…». Τούτο σημαίνει ότι το κάθε σύνολο μητροπολιτών διαθέτει δικό του πρώτο, δηλαδή Πατριάρχη, επικεφαλής (Προκαθήμενο) της Τοπικής Εκκλησίας. Ο Αριστηνός έδιδε προσοχή και στον 9^{ο} κανόνα της Συνόδου της Αντιοχείας ως διευκρινιστικό του 34^{ου} των Αγίων Αποστόλων**[48]**.

Κατά τον ίδιο τρόπο συνολικά ερμήνευσε τον 34^{ο} κανόνα ο Θεόδωρος Βαλσαμών, κατανοώντας ως πρώτο επίσκοπο τον «χειροτονήσαντα» και ως διοικούμενους τους «χειροτονηθέντας» από εκείνον. Επίσης γράφει ακριβώς περί των «πρώτων» στον πληθυντικό**[49]**.

Αργότερα ένας άλλος Βυζαντινός κανονολόγος, ο ιερομόναχος Ματθαίος Βλάσταρης κατανοούσε ως «κεφαλή» της Εκκλησίας, που μνημονεύεται στον 34^{ο} κανόνα, «τὰ πρῶτα φέροντα μητροπολίτην»**[50]**, όπως και ο Ζωναράς. Παραλλήλως, σε άλλα χωρία ο Ματθαίος Βλάσταρης έγραψε ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θα έπρεπε να έχει δικαστικό πρωτείο (βλ. λ.χ. την ερμηνεία στον 9^{ο} κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου**[51]**), αλλά μόνον εντός των ορίων της πατριαρχικής αυτού περιφέρειας όπως και κάθε άλλος Πατριάρχης**[52]**.

Κατά την ερμηνεία του 34^{ου} Αποστολικού κανόνα σύμφωνα με το «Σλαβονικό Πηδάλιο», ο επίσκοπος-κεφαλή είναι ο «τὰ πρεσβεῖα ἔχων» μητροπολίτης ή αρχιεπίσκοπος, ο οποίος παρόλο

που αναφέρεται μετά τον μητροπολίτη, δεν δηλώνει αποκλειστικά τον αρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά οποιονδήποτε εκ των αρχιεπισκόπων στη γενική σύνθεση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας**[53]**.

Στην όψιμη βυζαντινή πατερική και γραμματειακή παράδοση ο 34ος κανόνας επιβεβαίωνε το συνοδικό πολίτευμα της Εκκλησίας.

Ο ιερομόναχος Ιερόθεος παρέπεμπε στον 34ο κανόνα ως εκείνο, που επιβεβαίωνε την αναγκαιότητα ο αιρετίζων Πάπας της Ρώμης να υπακούει σε εκείνη το συνοδικό πλήθος, που τον ελέγχει και να μετανοεί ταχέως**[54]**.

Ο Βαρλαάμ ο Καλαβρός κατά την περίοδο της παραμονής του στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως θα εφαρμόσει αυτόν τον κανόνα για να πολεμήσει το παπικό πρωτείο. Στην «Πραγματεία περί του πρωτείου του Πάπα» παραπέμποντας στον 34ο κανόνα υποδεικνύει ότι στην Εκκλησία υπάρχει η συνοδική αρχή και δεν γίνεται λόγος περί κανενός προνομίου ούτε όσον αφορά τον θρόνο, που έχει ιδιαίτερη ιστορική σημασία, όπως εκείνος της Ρώμης.

Ο Άγιος Νείλος Καβάσιλας στην αντιλατινική του πραγματεία «Περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» παραθέτει τον 34ο Αποστολικό κανόνα για να επιβεβαιώσει την εκκλησιαστική συνοδικότητα και να υποδείξει το ανεπίτρεπτο της καθιερώσεως του Filioque. Λέγει ότι η συνοδικότητα των Πατριαρχείων της Ανατολής τους επιτρέπει να μην αφίστανται της ορθής διδασκαλίας και να διαφυλάξουν απαραχάρακτη την αλήθεια.

Στον Όσιο Νικόδημο τον Αγιορείτη στην ερμηνεία του 34ου κανόνα των Αγίων Αποστόλων παρατηρείται η πλήρης αρμονία. Γράφει χαρακτηριστικά: «Καθώς ὅμως οἱ Ἐπίσκοποι δὲν πρέπει νὰ πράττωσι κανένα πρᾶγμα κοινὸν χωρὶς τὴν γνώμην τοῦ Μητροπολίτου, ἔτσι παρομοίως καὶ ὁ Μητροπολίτης, δὲν πρέπει νὰ κάμνῃ κανένα τοιοῦτον κοινὸν πρᾶγμα μόνος καὶ καθ' ἑαυτὸν, χωρὶς τὴν γνώμην ὅλων του τῶν Ἐπισκόπων. Διὰ τὶ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον θέλει εἶναι ὁμόνοια καὶ ἀγάπη, ἀνάμεσα καὶ εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, καὶ Μητροπολίτας, καὶ εἰς Κληρικοὺς, καὶ εἰς Λαϊκούς»**[55]**.

Εν τω μεταξύ την νεότερη εποχή οι θεολόγοι του Φαναρίου προσεγγίζουν τον 34ο κανόνα με την έννοια του πρωτείου της Κωνσταντινουπόλεως. Ο μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, επινοητής της «εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ πρωτείου»**[56]**, διέβλεψε στον 34ο κανόνα τη βασική θεμελίωση για την ιδέα του ορατού πρωτείου στην επίγεια Εκκλησία**[57]**. Αντιπαραβάλλει το πρωτείο του επισκόπου σε όλα τα επίπεδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας με το πρωτείο της Πρώτης Υποστάσεως του Θεού Πατέρα ανάμεσα στα Τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος**[58]**. Συμπεραίνεται ότι ο 34ος κανόνας είναι προπαντός σημαντικός επειδή διδάσκει περί του πρώτου μεταξύ των πρώτων, κάτι το οποίο όμως δεν ανταποκρίνεται στη βυζαντινή παράδοση.

Επίσης, ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας γράφει ότι βάσει του 34ου κανόνα μπορούμε να εδραιώσουμε τον θεμελιώδη ρόλο του προέδρου της Οικουμενικής Συνόδου κατά τη διεξαγωγή της Συνόδου. Χωρίς τον πρώτο Πατριάρχη (δηλαδή, ειδικά τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) δεν γίνεται να συγκληθεί η Σύνοδος**[59]**.

Σύμφωνα με τον μητροπολίτη Ιωάννη, ο 35ος κανόνας πρέπει να εφαρμοσθεί σε όλα τα επίπεδα: επισκοπικό, μητροπολιτικό και πατριαρχικό, έχοντας ως αφετηρία τις αρχές της Τριαδολογίας**[60]**.

Το εκκλησιαστικό πολίτευμα μετά το Μέγα Σχίσμα του 1054, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, είναι ένα πολίτευμα όπου το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ των λοιπών Πατριαρχείων της Ορθοδόξου Ανατολής έχει όχι μόνον πρωτείο τιμής, αλλά και πρωτείο ευθύνης, δηλαδή με άλλα λόγια, το πρωτείο εξουσίας. Ο 34ος κανόνας διευκρινίζει, από την άποψή του, αυτό το άκρως ιεραρχικό και όχι τόσο συνοδικό πλέον πρότυπο**[61]**.

Για τον αοίδιμο μητροπολίτη Περγάμου τελικά το πρωτείο του πρώτου μεταξύ των πρώτων στο ανώτατο πατριαρχικό επίπεδο αποδεικνύεται πολύ εύστοχη και επίκαιρη ιδέα, η οποία διατυπώνεται και στα εξής λεγόμενά του: «Φαίνεται, στην πραγματικότητα, να μην υπάρχει, ακόμη και στην Ορθόδοξη Εκκλησία “ένα απλό πρωτείο τιμής”»**[62]**.

Στην επιχειρηματολογία του μητροπολίτη Ιωάννη υποδεικνύεται σαφώς ότι το κανονικό δίκαιο (η περί του πρωτείου διδασκαλία) είναι αναπόσπαστη της δογματικής (της εκκλησιολογίας). Κατ’ αυτόν τον τρόπο υπονοεί ότι η περί του πρωτείου διδασκαλία (ως διευρυμένη κατανόηση του 34ου κανόνα) εντάσσεται στην εκκλησιαστική δογματική και δεν χωρίζεται από αυτή**[63]**. Έχοντας συνεπώς την επιθυμία να υποστηρίξει την περί του πρωτείου διδασκαλία, ταυτοχρόνως της καταφέρει όχι ελάχιστο πλήγμα: μια ορθή δογματική είναι άριστη, αλλά μια εσφαλμένη υπόκειται σε κριτική και αναίρεση!

Παρόμοια κατανόηση διατύπωσε λ.χ. ο πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Τσέτσης, με τον οποίο διαφωνούσε κατηγορηματικά ο μακαριστός επίσκοπος Αθανάσιος Γέβτιτς (8.07.1938 — 4.03.2021)**[64]**.

Ο επίσκοπος Αβύδου (νυν μητροπολίτης Κρήνης) Κύριλλος συνδέει τον 34ο κανόνα με την έννοια της εκκλήτου προς τον Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή διαβλέπει σε αυτό υπόδειξη των αποκλειστικών δικαιωμάτων του θρόνου Κωνσταντινουπόλεως**[65]**.

Ο Βλ. Φειδάς έγραψε ότι «ὁ κανονικός θεσμός τοῦ Πρώτου σέ ὅλα τά κανονικά συστήματα

διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας σέ τοπική, περιφερειακή καί οἰκουμενική προοπτική δέν εἶναι μία ἁπλή τιμητική διάκριση...» και «τό πνεῦμα αὐτό ἐκφράζει μέ ἔξοχο τρόπο ὁ κανόνας 34 τῶν Ἀποστόλων». «Ὁ σχολιασμός τοῦ κανόνα ἀπό τόν ἔγκριτο κανονολόγο Ἰω. Ζωναρᾶ προβάλλει μέ ἐπίσης ἔξοχο τρόπο τό ἐκκλησιολογικό βάθος τοῦ ἐξαιρετικοῦ ρόλου τοῦ Πρώτου γιά τήν ἁρμονική λειτουργία τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος»**[66]**. Όμως το περαιτέρω χωρίο από τον Ζωναρά**[67]** αποτελεί απλώς αναδιήγηση του 34ου κανόνα και όχι περισσότερο τούτου**[68]**.

Ο Λ. Πατσαβός στο άρθρο του, όπου υπερασπίζεται τη θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο θέμα της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας» παραπέμπει και στον 34ο κανόνα, ως κανόνα ο οποίος υποστηρίζει την αρχή της υπερορίου αρμοδιότητας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως**[69]**.

Συμπεραίνεται ότι οι σύγχρονοι θεολόγοι της Κωνσταντινουπόλεως άρχισαν να υποστηρίζουν εκείνα, τα οποία απέρριπταν οι προκάτοχοί τους. Λες και άλλαξε ο ρους της παραδόσεως μέχρι την πλήρη αλλαγή της κατευθύνσεώς του. Είναι προφανές ότι η αρμονία μεταξύ της συνοδικότητας και του πρωτείου έχει αλλοιωθεί υπέρ του απόλυτου επί της γης πρωτείου, το οποίο «λόγῳ καὶ ἔργῳ» ήλθε σε σύγκρουση με το ευαγγελικό πρωτείο, που αποτυπώνεται ιδανικά στον τύπο και υπογραμμό του Σωτήρα Χριστού.

Σχετικά με το ευρύτερο από ό,τι η εξήγηση του 34ου κανόνα θέμα «Επίσκοπος ως κεφαλή της Εκκλησίας» στη βυζαντινή γραμματολογία μπορούμε να δούμε ότι ο επίσκοπος κατανοείτο ως πνευματικός μέντορας και καθοδηγητής. Είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις, όπου αναφέρεται το δικαίωμα του δικάζειν από τον επίσκοπο ως κεφαλής εκτός της οικείας αυτού επαρχίας.

Πρεσβύτερος λέγει στον Αββά Ευάγριο, στο κελί όπου ασκήτευε: «Οἴδαμεν, ἀββᾶ, ὅτι εἰ ἦς ἐν τῇ χώρᾳ σου (στην Κωνσταντινούπολη), καὶ ἐπίσκοπος πολλάκις καὶ κεφαλὴ πολλῶν εἶχες εἶναι· νῦν δὲ ὡς ξένος καθέζῃ ὧδε». Από την απάντηση του Ευαγρίου καθίσταται σαφές ότι προτιμά τον μοναχισμό παρά το επισκοπικό αξίωμα: «Ἀληθῶς ἐστι, Πάτερ. Πλὴν ἅπαξ ἐλάλησα, ἐπὶ δὲ τῷ δευτέρῳ οὐ προσθήσω»**[70]**. Είναι σαν να δόθηκε μια απλή απάντηση στο πνεύμα της μοναχικής αποταγής, εκ της οποίας όμως καθίσταται σαφές από τη μία η επιβεβαίωση της άμεσης έννοιας του 34ου Αποστολικού κανόνα (ο επιχώριος επίσκοπος ίσον κεφαλή), από την άλλη η προτεραιότητα της αγιότητας από την ιεραρχική τάξη. Το να είσαι άγιος είναι σπουδαιότερα από όλα. Και η ίδια αρχή ήταν καθοριστική και στην εκκλησιαστική ιεραρχία.

Κατά τη χρυσή εποχή της αγιοπατερικής γραμματείας (5ος–7ος αι. μ. Χ.) είναι λίγες οι αναφορές στον επίσκοπο ως κεφαλή της Εκκλησίας (ή εκκλησίας). Στις «Αποστολικές Διατάξεις» δίνεται μάλιστα συμβουλή στους επισκόπους να διοικούν και όχι να διοικούνται: κάθε επίσκοπος οφείλει να είναι «κεφαλή» και όχι «ουρά»**[71]**.

Στο όψιμο βυζαντινό μνημείο «Χρονικό του Μορέως» ονομάζουν «τοὺς ἐπισκόπους ὅλους» «κεφαλᾶδες»**[72]**, όπως ακριβώς υπονοείται και στον Πατριάρχη Κάλλιστο Γ΄**[73]**.

3. Κριτική του δυτικού πρωτείου στην Ορθόδοξη Ανατολή

Οι Πάπες της Ρώμης χαρακτήριζαν τον εαυτό τους κεφαλές των κατά τόπους Εκκλησιών αρχίζοντας τουλάχιστον από την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ο Διάκονος Πασχασίνος, εκπρόσωπος του Πάπα της Ρώμης Λέοντος στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο τον χαρακτήριζε «κεφαλή πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν»**[74]**. Η εν λόγω διατύπωση γενικά ανταποκρίνεται στη θέση του Αγίου Λέοντος Πάπα της Ρώμης και των απεσταλμένων του, οι οποίοι ως γνωστόν παρουσίασαν στους συνοδικούς πλαστό κείμενο του 6ου κανόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια (325) με την κάτωθι προσθήκη:

«Ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα»[75].

Στην αυτοσυνείδηση της Εκκλησίας της Ρώμης, ιδίως μετά το σχίσμα του 1054, ήταν και παρέμενε γενικώς αναγνωρισμένη «κεφαλή και μήτηρ και διδάσκαλος», ακόμη και την εποχή της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας**[76]**.

Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, όπως και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως επίσης ονομαζόταν «κεφαλή», όπως λ.χ. στον Όσιο Νίκωνα Μαυροβούνιο: «...ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἤτοι τὸ πατριαρχεῖον, ἡ κεφαλὴ πάντων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων...» **[77]**, προφανές εντός των ορίων της δικαιοδοσίας της.

Εξ απόψεως των ορθοδόξων σφοδρών επικριτών στην περίπτωση του παπικού πρωτείου απορρίπτεται ο επιθετικός προσδιορισμός «κεφαλή» ως συνώνυμο του πρωτείου. Σύμφωνα με τον **Ιωάννη Ευγενικό** (μέσα του 15ου αι.) ο Πάπας της Ρώμης, ο οποίος ονομάζει τον εαυτό του «πάσης τῆς Ἐκκλησίας κεφαλήν» είναι αυθάδης ως προς το φρόνημά του**[78]**. Στην περίπτωση της μετάνοιας μπορεί να γίνει «κεφαλή» «δυτικῶν μόνων ἐκκλησιῶν» και «πρῶτος τῇ τάξει μόνον» συγκρινόμενος με εκείνους της Ανατολής, αλλά όχι παραπάνω[79].

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας **Μελέτιος Πηγάς** (5 Αυγούστου 1590 – 13 Σεπτεμβρίου 1601)[80] ήλεγχε την τυραννία του Πάπα της Ρώμης, ο οποίος διεκδικούσε «μόνος εἶναι τῆς Ἐκκλησίας ἀρχὴ καὶ κεφαλή»**[81]**. «Ἡ Εὐαγγελικὴ ἀλήθεια, καθολικὴν κεφαλὴν Καθολικῆς Ἐκκλησίας μόνον οἶδε, μόνον κηρύττει τὸν Χριστόν...»**[82]**.

Η διδασκαλία περί του Πάπα ως κεφαλής της Εκκλησίας αλλοιώνει όλη την εκκλησιολογία, διότι έρχεται σε άμεση αντίθεση με τη διδασκαλία περί του Χριστού ως Κεφαλής της Εκκλησίας**[83]**.

Ο Χριστός είναι Κεφαλή, ενώ οι Προκαθήμενοι όλων των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών είναι «κεφαλές» με μικρό γράμμα**[84]**. Η μόνη Κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Χριστός, ενώ οι Πατριάρχες είναι σαν πολλές κεφαλές**[85]**.

Αναλυτικότερα όλων εξέτασε και άσκησε κριτική σε όλη τη περί του πρώτου επισκόπου ως ιδιαίτερης κεφαλής ή μητρός διδασκαλία ο **Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος Νοταράς[86]**. Δεν υπάρχει μια τρίτη κεφαλή μεταξύ του Χριστού ως Κεφαλή και του επισκόπου ως κεφαλή**[87]**, ενώ ο διεκδικών τον ρόλο μίας τέτοιας «τρίτης κεφαλής» Πάπας της Ρώμης οφείλει να απορριφθεί**[88]**. Ο Χριστός είναι «τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου… ἰδικώτατα κεφαλή»**[89]**. Λοιπόν, όχι ο Πάπας, αλλά «ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἡ μόνη κεφαλὴ τῆς μιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας» **[90]**.

Η κριτική όχι μόνον του Πάπα της Ρώμης ως διεκδικούντος το πρωτείο, αλλά και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, είναι ένα έντονο μοτίβο στον Πατριάρχη Δοσίθεο. Κανείς εξ αυτών δε έχει δικαίωμα να διεκδικεί τον τίτλο «Οικουμενικός» με την απόλυτη σημασία της λέξεως**[91]**.

Ο τίτλος «κεφαλή» με την πάροδο του χρόνου ενσωματώθηκε στον τίτλο των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως της βυζαντινής εποχής, ιδίως κατά τη δεύτερη χιλιετία[92]. Όμως ήταν ιδιαίτερα «ευαίσθητοι» έναντί του, διότι ο αυτοχαρακτηρισμός του Πάπα της Ρώμης ως «κεφαλή» θεωρείτο από αυτούς απαράδεκτος. Ακριβώς σε αυτή την κριτική προέβη ο Βυζαντινός Πατριάρχης Θεόδωρος Β΄ Ειρηνικός (1214–1216)**[93]**.

Στην όψιμη βυζαντινή θεολογία θεωρείτο αποδεκτή η προσφώνηση του Πατριάρχη ως κεφαλή, αλλά μόνον ως τύπος της αυθεντικής Κεφαλής του Σωτήρα Χριστού**[94]**.

Ο Πατριάρχης Δοσίθεος χαρακτήρισε την Οικουμενική Σύνοδο «κεφαλὴ καὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἁγίων» **[95]**. Όλοι οι Πατριάρχες είναι «κεφαλαὶ καὶ Ἀρχιποίμενες»**[96]**, ή σύμφωνα πάλι με μια άλλη διατύπωση «…εἰσι τοιαύτη κεφαλὴ καὶ οἱ πέντε Πατριάρχαι…» **[97]**.

4. Τάξεις αγιότητας και ιεραρχίας

Στον Πατριάρχη Δοσίθεο στην πολεμική κατά του παπικού πρωτείου δύναται κανείς να εντοπίσει τον κατά το μέγιστα δυνατό πλήρη κατάλογο ιερών τάξεων και επιθετικών προσδιορισμών εντός της Εκκλησίας:

1. Ἡγεμόνες·

2. Ἔξαρχοι·

3. Ἄρχων — Ἄρχοντες·

4. Προεστῶτες·

5. Πρόεδροι·

6. Σύνεδροι·

7. Φωστῆρες·

8. Ἀπόδεσμοι·

9. Πυρσοί·

10. Στύλοι τῆς ἀληθείας·

11. Πατέρες τῶν Ἐπισκόπων·

12. Πατέρες πατέρων·

13. Οἰκουμένης Παιδευταί·

14. Ἑδραίωμα τῶν Ἐκκλησιῶν·

15. Κορυφαῖοι·

16. Δημαγωγοί·

17. Στερέωμα·

18. Ἀρχιτέκτονες·

19. Ἔρεισμα·

20. Κεφαλαί·

21. Κανόνες πίστεως·

22. Τῆς Οἰκουμένης ἁπάσης Προστάται καὶ Διδάσκαλοι καὶ Ὀφθαλμοί·

23. Καρποδόται τρέφοντες τὴν Οἰκουμένην·

24. Χαρακτῆρες τῆς Ἐκκλησίας·

25. Μεγάλοι ἀνταγωνισταί·

26. Μεγάλοι Ἐπίσκοποι·

27. Νέοι Ἀπόστολοι·

28. Ἰσαπόστολοι·

29. Κοινοὶ τῆς Οἰκουμένης Ποιμένες·

30. Προμηθεῖς καὶ Προστάται·

31. Στόμα Ἐκκλησίας·

32. Μεγάλοι πατέρες·

33. Ζῆλος πίστεως·

34. Ἀκαθαίρετοι Πύργοι·

35. Βάσις δογμάτων·

36. Πέτρα πίστεως ἄῤῥηκτος·

37. Πρόβολοι εὐσεβείας·

38. Ἀρχιποιμένες·

39. Μεγάλοι Ἀρχιποιμένες·

40. Σοφοὶ Ποιμενάρχαι·

41. Ὅρος ὀρθοδοξίας·

42. Φύλακες καὶ Ἀροτῆρες τῆς Ἀμπέλου·

43. Ἄσειστοι Πύργοι·

44. Κοσμήτορες ἀποστολικῆς χορείας·

45. Ἀρχιερεῖς αὐτουργίᾳ τοῦ Λόγου·

46. Ἀποστόλων Διάδοχοι·

47. Ἐπὶ πᾶσαν Ἄρχοντες τὴν Οἰκουμένην·

48. Ἐκκλησίας Θεμέλιον καὶ Προεξάρχοντες καὶ Κανών·

49.
Κληρωταὶ τοῦ θρόνου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς Πέτρος Πέτρα ὁμολογίας, ἐν ᾗ ἔπηξεν ὁ Χριστὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ·

50. Στήλη Ὀρθοδοξίας·

51. Πανοσιώτατοι·

52. Μακαριώτατοι·

53. Ἁγιώτατοι·

54. Ἅγιοι·

55. Φῶς·

56. Ἅλας·

57. Μεγάλοι Ἱερεῖς, ἐκ Θεοῦ κοινῶς πάντων τὴν ἐπιστασίαν λαβόντες·

58. Μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Διδάσκαλοι·

59. Ἀποστολικοὶ Ἄνδρες·

60. Ἀποστολικοὶ Ἱερεῖς·

61. Ἀποστολικὴ Χορεία·

62. Ἐξ ἀποστολικῆς αὐθεντίας Χορεία·

63. Πατέρες τῶν χριστιανῶν·

64. Προφητικοὶ Ἄνδρες·

65. Τῶν ἀπορρήτων σοφοὶ Ὑποφῆται·

66. Θεοφόροι·

67. Θεόπνευστοι·

68. Θεόφθογγοι·

69. Δεσπόται πάντων·

70. Τῆς ἀποστολικῆς αὐθεντίας Ἄξιοι·

71. Διδάσκαλοι Διδασκάλων·

72. Ποιμένες Ποιμένων Παύλῳ παραπλήσιοι·

73. Κορυφαῖοι ὡς ἄλλοι Ἀπόστολοι·

74. Κορυφαῖοι τῶν πατέρων·

75. Διδάσκαλοι τῆς καθολικῆς πίστεως·

76. Ὄργανα τοῦ ἁγίου Πνεύματος·

77. Θησαυρὸς τῆς Ἐκκλησίας·

78. Κύριοι·

79. Καθηγεμόνες·

80. Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας·

81. Φῶτα τῶν φώτων·

82. Κοινοὶ Πατέρες τῆς Οἰκουμένης·

83. Θειότατοι·

84. Θεοτίμητοι·

85. Εὐλαβέστατοι·

86. Θεοφιλέστατοι·

87. Τὰ πάντα ἁγιώτατοι·

88. Ἀγαθοὶ Ποιμένες·

89. Ὁσιώτατοι·

90. Αἰδεσιμώτατοι·

91. Ἱερώτατοι·

92. Κύριοι καὶ Δεσπόται·

93. Προσκυνητοὶ Ἐπίσκοποι·

94. Δοῦλοι τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ·

95. Ἐπίσκοποι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας·

96. Λειτουργοὶ Θεοῦ·

97. Ἀγαθοὶ θεράποντες·

98. Ἔνδοξοι καὶ Ἐπίσημοι πατέρες·

99. Γεωργοί·

100. Μακάριοι·

101. Μεγάλοι·

102. Κατασκάπτοντες, ἐκριζοῦντες καὶ καταφυτεύοντες·

103. Τῶν ἀποστολικῶν δογμάτων Ὑπέρμαχοι·

104. Ψήφῳ τῆς θείας χάριτος ἀναφανέντες Ἡγούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν·

105. Σωτηρία τῶν Χριστιανῶν·

106. Θαυματουργοί·

107. Θεσμοθέται, ἐξ ἀποστολικῆς αὐθεντίας λαβόντες τὴν ἐξουσίαν·

108. Ἄρχοντες Ἱερωσύνης·

109. Ἐλάχιστοι τῶν Ἐκκλησιῶν Πρόεδροι, συμβασιλεύοντες τῷ Χριστῷ**[98]**.

Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος διευκρινίζει από πού δανείσθηκε τόσο μεγάλο αριθμό εκκλησιαστικών τίτλων και προσφωνήσεων: από τα Μηνολόγια, τα συγγράμματα των Αγίων Πατέρων και τα πρακτικά των Συνόδων**[99]**. Ο τίτλος της «κεφαλής» κατέχει την 20ή θέση στον κατάλογο εκ των 109 ονομάτων. Ορισμένοι εκ των τίτλων προφανώς επαναλαμβάνουν τα θεία ονόματα («Φῶς», «Ἅλας»), ενώ οι άλλοι είναι χαρακτηριστικοί των τάξεων της αγιότητας (Πατέρες, Απόστολοι) ή των τάξεων της εκκλησιαστικής ιεραρχίας (Ἁγιώτατοι, Προεστῶτες, Ἔξαρχοι).

Σε αυτό τον κατάλογο απαριθμούνται υψηλοί επιθετικοί προσδιορισμοί, οι οποίοι δύναται να αποδοθούν όχι μόνον στους επισκόπους, αλλά και σε άλλους ποιμένες, οι οποίοι περισσότερο όλων αρμόζουν στην αρχιεροσύνη. Ο καθένας εξ αυτών των υψηλών τίτλων έχει δική του ιστορία: οι μέν εμφανίσθηκαν στην αρχαιότητα, οι δε εντάχθηκαν στον τίτλο των επισκόπων κατά τη Β΄ χιλιετία πριν ή μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Ο κάθε τίτλος προβλέπει υψηλή διακονία ἔργῳ, λόγῳ, διανοίᾳ για τον πνευματικό διαφωτισμό και τη διαποίμανση του ποιμνίου του Θεού.

Το βασικό νόημα όλων των ονομάτων είναι να υποδείξουν την αγιότητα των διδασκάλων σύμφωνα με τις περί της ιεραρχίας αγιοπατερικές αντιλήψεις. Στην ιδανική περίπτωση οι εκπρόσωποι της ιεραρχίας και ιδίως της ανώτατης οφείλουν οι ίδιοι να πετύχουν εκείνα τα πνευματικά ύψη, στα οποία πρέπει να καθοδηγήσουν τους άλλους. Όλοι οι εν λόγω τίτλοι είναι στην ουσία χριστομίμητοι, όπως καταδεικνύεται με το παράδειγμα του τίτλου «θαυματουργός»**[100]** ή «κεφαλή».

Επίσης, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι έχουμε ενώπιόν μας ένα μικτό κατάλογο τάξεων και τίτλων αγίων ανθρώπων και ιεραρχικών αξιωμάτων. Αυτό το φαινόμενο χαρακτηρίζει και τους αρχαιότερους παρόμοιους (έστω και πολύ πιο σύντομους) καταλόγους. Έτσι, στις «Αποστολικές Διατάξεις» απαριθμούνται τάξεις της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και αγιότητας με συνολικό αριθμό

τους 16:

1) Άγιοι,

2) Πατριάρχες,

3) Προφήτες,

4) Δίκαιοι,

5) Απόστολοι,

6) Μάρτυρες,

7) Ομολογητές,

8) Επίσκοποι,

9) Πρεσβύτεροι,

10) Διάκονοι,

11) Υποδιάκονοι,

12) Αναγνώστες,

13) Ψάλτες,

14) Παρθένες,

15) Χήρες,

16) Λαϊκοί**[101]**.

Ο ιερός Χρυσόστομος κάλεσε τους ανθρώπους να μην δίδουν στα παιδιά ονόματα προς τιμήν των προγόνων: πατέρα, μητέρας, παππού, προπαππού, αλλά προς τιμήν των δικαίων, μαρτύρων, επισκόπων και αποστόλων**[102]**. Προφανές είναι ότι οι επίσκοποι απαριθμούνται ανάμεσα στις τρεις τάξεις αγιότητας όχι απλώς ως αξιωματούχοι, αλλά ως άγιοι άνθρωποι, δηλαδή άγιοι ιεράρχες.

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας μεταξύ άλλων κάλεσε τους αποστόλους και επισκόπους «κύνας Κυρίου» ως «τῆς νοητῆς ποίμνης φύλακάς»**[103]**.

Ενώ ο Άγιος Επιφάνιος Κύπρου απαριθμεί τους επισκόπους μαζί με τους αναχωρητές στον κατάλογο των σπουδαιότερων ομάδων κληρικών και αγίων εντός της Εκκλησίας**[104]**.

Λοιπόν, ο αναλυτικότερος κατάλογος τάξεων ιεραρχίας και αγιότητας, που συνέταξε ο Πατριάρχης Δοσίθεος, αποκλείει τις αντιλήψεις περί του ενός πρώτου στην Εκκλησία, αλλά τονίζει την ιδέα περί της ιεραρχίας του Αρεοπαγιτικού σώματος, όπου εκπρόσωποι μιας τάξεως είναι ισότιμοι μεταξύ τους και δεν διαφέρουν ο ένας από τον άλλο ως προς την ιδιαίτερη εξουσία και δύναμη**[105]**.

5. Ιεραρχικότητα και αγιότητα

Η έμφαση στην αγιότητα της ιεραρχίας επιβεβαιώνεται επίσης και από την πατερική εξήγηση του χωρίου από τις Πράξεις των Αποστόλων 20.28:

…προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς **τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους**, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

Σε αυτό τον στίχο ο Απόστολος Παύλος απευθυνόμενος στους πρεσβυτέρους της Εφέσου, οι οποίοι προσήλθαν με την πρόσκλησή του στη Μίλητο, τους αποκαλεί επιτηρητές/επισκόπους της Εκκλησίας. Ως **επιτηρητές/επισκόπους** οι άγιοι πατέρες και οι χριστιανοί συγγραφείς κατανοούσαν τους:

1) Ιερείς ή ποιμένες με άκρα αυταπάρνηση και θυσιαστική διάθεση, όπως λ.χ. στον Μέγα Βασίλειο**[106]**.

2) Επισκόπους**[107]**.

3) Αγίους και θεοφόρους πατέρες. Έτσι ο Άγιος Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως έγραψε περί των σωτηρίων δογμάτων «παρὰ τῶν ὁσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, οὓς κατὰ καιρὸν ἔθετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ διέπειν»**[108]**.

Η εξήγηση του στίχου από τον Ματθαίο 10. 40 — *Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς Ἐμὲ δέχεται καὶ ὁ Ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά…* είναι και αυτή πολυσχιδής. Στην κυριολεκτική έννοια ο εν λόγω στίχος αναφέρεται στους Αποστόλους**[109]**. Στην πνευματική θεωρητική εξήγηση θα εδύνατο να υποδεικνύει την αρετή της υπακοής,**[110]** καθώς και να αναφέρεται σε επί μέρους ομάδες πιστών ή τάξεων της εκκλησιαστικής ιεραρχίας: μοναχούς**[111]**, ιερείς**[112]** ή στου αγίους ανθρώπους εν γένει**[113]**. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ερμήνευσε ακριβώς κατ' αυτόν τον τρόπο: «"Ὁ γὰρ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται", φησὶν ὁ κύριος, οὐχ ὁμοῦ δηλονότι πάντας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἕνα πάντων»**[114]**. Η σχέση του επισκόπου και του Χριστού, όπως και η σχέση του επισκόπου και της Εκκλησίας ως Σώματος Χριστού είναι πολύ μεγάλη. Με αυτή την προσέγγιση ο επίσκοπος δεν μπορεί παρά να είναι άγιος ή τουλάχιστον να επιδιώκει την αγιότητα, άλλωστε ο επίσκοπος ως κεφαλή του μικρού σώματος της Εκκλησίας εξ ορισμού πρέπει να ανταποκρίνεται κατά το μέγιστο βαθμό στην υψηλή του κλήση. Η ιδέα της αγιότητας του επισκόπου αποτυπώθηκε με τρόπο ξεκάθαρο στην προσευχή *Χειροθεσίας καταστάσεως Ἐπισκόπου***,** την οποία παραθέτει ο Άγιος Σεραπίων Θμουίτης**[115]**. Ενώ ο Πατριάρχης Γρηγόριος Γ΄ Μάμμας συνέδεε τον στίχο Ματθ. 10.40 με κάθε αρχιερέα: «Πάντα δὲ ἀρχιερέα διάδοχον Χριστοῦ λέγομεν, καὶ ἐπὶ τῆς καθέδρας καθήμενον τοῦ Ἰησοῦ μου καὶ Θεοῦ· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ λέγων· *Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται* (Ματθ. 10.40)· καί, *Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ* (Λουκ. 10. 16)»**[116]**.

Αυτή η ωσάν τυχαία σύγχυση στα χειρόγραφα και τις εκδοχές της εξηγήσεως υποχρεώνει να σκεφθεί κανείς την ουσία. Είναι δυνατό να διακριθεί από όλους τους αγίους ένας, ο οποίος θα ήταν ο αγιώτερος πάντων και θα εδύνατο να ονομάζεται κατ' εξοχήν μιμητής του Σωτήρα Χριστού; Με

αρνητική απάντηση στο εν λόγω ερώτημα θα μπορούσαμε αντιστοίχως να αναρωτηθούμε και σχετικά με την ιεραρχία. Ναι μεν, η ιεραρχία γι' αυτό είναι ιεραρχία, προκειμένου να υποδεικνύει την υποταγή των κατώτερων τάξεων στις ανώτερες, όμως το αυθεντικό της κέντρο, σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή θεολογία του Αρεοπαγιτικού σώματος, είναι ο Σωτήρ Χριστός, ο οποίο εμφανίζεται σύμφωνα με την ερμηνεία του επιστήμονα René Roques**[117]** με τον ρόλο του διπλού Μεσίτη ή της Κεφαλής τόσο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας (Μεσίτη μεταξύ της εκκλησιαστικής και επουρανίου ιεραρχίας), όσο και της επουρανίου (Μεσίτης μεταξύ της επουρανίου ιεραρχίας και του Θεού Πατέρα). Μπορεί να υπάρχει ο σπουδαιότερος πλησίον Εκείνου, ο Οποίος είναι η πραγματική *ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή* (Ιω. 14. 6) και το Φως;

6. Ιστορικές γενικεύσεις

1. Ο τίτλος «κεφαλή» με την έννοια του απόλυτου καθοδηγητή και πνευματικού δεσπότη αναφέρεται κατ' εξοχήν στον Σωτήρα Χριστό ως «Κεφαλή της Εκκλησίας» σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου (βλ.: Εφ. 1. 22, 5. 23, Κολ. 1. 18).

2. Στην ορθόδοξη παράδοση η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού με Κεφαλή τον Ιησού Χριστό ήταν φορέας του θείου αλάθητου, πράγμα που ακόμη περισσότερο ενίσχυε τον τίτλο «Κεφαλή» ως πνευματικό αποκορύφωμα αυτού του αλάθητου.

3. Η αναφορά στον επίσκοπο ως «κεφαλή» από τον 34^{ο} Αποστολικό κανόνα (4^{ος} αι. μ.Χ.) κατέστη από τη μια κατευθείαν υπόδειξη στον ιδιαίτερο χριστομίμητο χαρακτήρα της επισκοπικής εξουσίας κατά παράδειγμα της αποστολικής, από την άλλη – τόνισε τον ηγετικό ρόλο του στην τοπική εκκλησία μεταξύ των υποταγμένων σε αυτόν επισκόπων και κληρικών – στον οργανικό συνδυασμό με τη συνοδική τους γνώμη.

4. Η καθιέρωση του μητροπολιτικού και πατριαρχικού συστήματος διοικήσεως της Εκκλησίας οδήγησε στην εξακρίβωση και πολυμερή χρήση του τίτλου «κεφαλή» έναντι του επιπέδου της επισκοπικής, της μητροπολιτικής και της πατριαρχικής διοικήσεως στην Ανατολή. Στη Δύση στους Πάπες της Ρώμης ως μονοπρόσωπους κυβερνήτες της Δυτικής Εκκλησίας ήταν ευκολότερο να ονομάζονται κεφαλές, μάλλον κεφαλή σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

5. Η παντοδυναμία των Παπών της Ρώμης, αποδεκτή, αλλά κατά διαστήματα υπερβολικά φιλόδοξη, δημιούργησε ένα επικίνδυνο προηγούμενο και παράδειγμα για τους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, οι οποίοι μετά την απόσχιση του δυτικού τμήματος του χριστιανισμού το 1054 βρέθηκαν πρώτοι «τιμητικά» στην τετραρχία των Πατριαρχείων της Ανατολής (αλλά θεωρητικά αισθάνονταν τον εαυτό τους μέλη της πενταρχίας επ' ελπίδι της μετάνοιας της Ρώμης).

6. Το επίκεντρο της κριτικής του παπικού πρωτείου από τους εξ Ανατολής σφοδρούς επικριτές, οι οποίοι αποτελούσαν στην Ανατολή τη συντριπτική πλειονότητα, συνίστατο στην πολεμική κατά των υπολειπόμενων και αυξημένων αξιώσεων των Παπών της Ρώμης για το πρωτείο, το δικαίωμα αποδοχής εκκλήτου και την πρώτη θέση των Παπών της Ρώμης στα Ιερά Δίπτυχα. Στην περίπτωση της μετάνοιας των τελευταίων επιτρεπόταν θεωρητικά η απονομή ή η απόδοση σε αυτούς του πρωτείου τιμής στα Δίπτυχα, ενώ η έκκλητος προς εκείνους δεν εξετάσθηκε (αν και οι Πάπες της Ρώμης ήθελαν να τη λάβουν, βλέποντας σε αυτήν μια πραγματική εκδήλωση του πρωτείου εξουσίας).

7. Ως αποτέλεσμα της πολεμικής κατά του δυτικού πρωτείου ανεφύησαν δύο κατευθύνσεις ή δύο τάσεις, που στη συνέχεια κατέστησαν πλήρως αυτοτελείς και μη εξαρτώμενες από το πρωταρχικό κίνητρο:

1) Εκπρόσωποι των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής άρχισαν να προσδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στη συνοδικότητα και την ισοτιμία αυτών των Εκκλησιών, που τους επέτρεπε να αντιτάξουν στο πρωτείο της Ρώμης τη ριζικά αντίθετη σε αυτό το πρωτείο αρχή. Εντός του πλαισίου της εν λόγω θεμελιώδους για την ορθόδοξη παράδοση προσέγγιση με κατηγορηματικό αποκλεισμό της αρχής της παντοδυναμίας θα εδύνατο να μιλήσουμε μόνον περί του πρωτείου τιμής στα Ιερά Δίπτυχα (παρόλο που στην πραγματικότητα ολοένα και πιο ισχυρές και ανεξάρτητες Εκκλησίες, εξαιτίας πολιτικών παραγόντων θα μπορούσαν να απολαμβάνουν πρόσκαιρα πρακτικά προνόμια) ως περί της μοναδικής θεωρητικής διαφοράς μεταξύ των Εκκλησιών, τόσο των παλαιφάτων, όσο και των νεοπαγών, που ιδρύθηκαν στα τέλη της πρώτης και κατά τη δεύτερη χιλιετία.

2) Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, ως πρώτο τιμητικά και μοναδικό στο έδαφος του ανεξάρτητου μέχρι ορισμένης χρονικής στιγμής Βυζαντίου, καθώς επίσης και εκείνο, που παρέμεινε πρώτο μετά τη Ρώμη και δηλονότι στον ρόλο του διαδόχου όχι μόνον του υπό κριτική πρωτείου, αλλά και του δικαιώματος αποδοχής εκκλήτου, άρχισε όλο και περισσότερο να αντιγράφει τις αξιώσεις της Εκκλησίας της Ρώμης και εξαιτίας πραγματικών αναγκών, αλλά και λόγω υπερβολικής φιλοδοξίας. Ωστόσο αυτές οι επιδιώξεις του θρόνου Κωνσταντινουπόλεως είχαν περιορισμένο χαρακτήρα. Η περίοδος μετά την Άλωση της Πόλεως το 1453 επέτρεψε στους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως να προσθέσουν στις ήδη υπάρχουσες αξιώσεις επί του πρωτείου εξουσίας πραγματικές, κοσμικές εξουσιαστικές αρμοδιότητες, που χορηγήθηκαν σε αυτούς από το τουρκικό καθεστώς (με αντίτιμο την ελευθερία και την υπερβολική συγκαταβατικότητα, γεγονός, που αποδεικνύεται κάλλιστα από τη στάση έναντι του απελευθερωτικού κινήματος στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1820).

Το 1923 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μελέτιος Μεταξάκης προσπάθησε να αντισταθμίσει την απώλεια εξουσίας εντός του τουρκικού κράτους διευρύνοντας τις δικαιοδοσίες στην παγκόσμια σκηνή (πρωτίστως σε βάρος επιμέρους τμημάτων της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας). Τέλος, το 2018, η μονομερής απονομή του Τόμου στην «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας», παρά τη θέση της νόμιμης σε αυτό το έδαφος Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, κατέδειξε την εφαρμογή στην πράξη εκείνου του θεωρητικού πρωτείου, το οποίο εκπονείτο τις προηγούμενες δεκαετίες από τους

άριστους θεολόγους Κωνσταντινουπόλεως, όπως ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας και κανονολόγους, όπως ο μητροπολίτης Γρηγόριος Παπαθωμάς.

8. Οι σύγχρονοι κανονολόγοι και θεολόγοι του Φαναρίου προσπάθησαν επιδέξια να θεμελιώσουν την ανάγκη [εξουσίας] του πρώτου στους διδασκάλους στην επίγεια Εκκλησία ως απόλυτη, που δεν επιδέχεται καμία αναθεώρηση. Η εν λόγω θεμελίωση κατέστη εξαιρετικά πονηρή και δυσαναίρετη. Έτσι, άνευ του «πρώτου» είναι αδύνατη, κατά τη γνώμη τους, η σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου. Αν και αυτός ο «πρώτος» (δηλαδή ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) διαδραματίζει σε αυτή τη Σύνοδο μόνον οργανωτικό ρόλο, όμως ο οργανωτής καθίσταται κεφαλή, καθοδηγητής και στην ουσία, διευθύνον πρόσωπο, «ιεραρχικά» ανώτερο από όλους τους άλλους Προκαθημένους, μεταξύ των οποίων αναφύονται δικές τους αρκετά ουσιαστικές ιεραρχικές διαβαθμίσεις (η διάκριση σε μέλη της πενταρχίας και τις κατά τόπους Εκκλησίες, που δημιουργήθηκαν στα Βαλκάνια). Όμως, η Οικουμενική Σύνοδος είναι φορέας της αλάθητης εκ θείας αποκαλύψεως αλήθειας. Ακριβώς αυτή είναι το ανώτατο κριτήριο επί της γης στη θεανθρώπινη και συνεργειακή διάρθρωση. Πώς είναι δυνατόν ένα τέτοιο όργανο να έχει έναν επικεφαλής εκτός του Ίδιου του Θεού;

7. Η κριτική του πρωτείου τιμής και εξουσίας

· Το πρωτείο της Κωνσταντινουπόλεως καθίσταται μεγαλύτερο από ό,τι το πρωτείο της Ρώμης, διότι οι ιδεολόγοι του πραγματικά διεκδικούν την απόλυτη παγκοσμιότητα (διπλωματικά χωρίς να εισβάλλουν ευθέως στη δικαιοδοσία της υποδειγματικής για εκείνους, αλλά προς το παρόν μη ενωθείσης με αυτούς Ρώμης).

· Το πρωτείο τιμής έχει θεμελίωση στο συνοδικό κανονικό δίκαιο της Εκκλησίας, ενώ το πρωτείο εξουσίας στην Ανατολή έχει ως αφετηρία την πρόσκαιρη πρακτική και το «εθιμικό δίκαιο», το οποίο δεν έγινε αποδεκτό από άλλες κατά τόπους Εκκλησίες, ή έγινε αποδεκτό επιμέρους, αλλά σε κάθε περίπτωση όχι από όλους.

· Το πρωτείο δεν αποτελεί μια άλλη οργανική πλευρά της συνοδικότητας, αλλά έρχεται σε σφοδρή και ανυπέρβλητη αντιπαράθεση με την αρχή της συνοδικότητας.

· Η πολεμική κατά των αξιώσεων τη Ρώμης και της αλλοιωμένης διδασκαλίας κατέστη παράδοση της Ορθοδόξου Ανατολής, που διαφύλαξε τη μεθοδολογία της με ιδιαίτερη έμφαση στο αναλλοίωτο της παραδόσεως, στην οποία τίποτε δεν γίνεται να προστεθεί, ούτε αρμόζει να αφαιρεθεί οτιδήποτε.

· Η αρχή του αναλλοίωτου της παραδόσεως υποχρεώνει να μη καθιερωθεί η καινοφανής κοινώς

αποδεκτή κανονική αρχή του πρωτείου (όπως την καθιερώνει ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας), η οποία με τη συνεπή υλοποίησή της οδηγεί σε σχίσμα, παρόλο που από μόνη της μπορεί να εξετάζεται και ως αίρεση (εάν, κατά τον μητροπολίτη Ιωάννη, το κανονικό δίκαιο συνεπάγεται ή οφείλει να συνεπάγεται τη δογματική).

· Η κανονική διδασκαλία περί της ανάγκης του πρώτου ως προς την τιμή και εξουσία στην επίγεια Εκκλησία, προς την οποία τείνει η καινοφανής θεολογία στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έρχεται σε κατηγορηματική αντίθεση με τη χριστολογία, που επισημάνθηκε από τους ορθοδόξους σφοδρούς επικριτές κατ' εξοχήν έναντι του παπικού πρωτείου.

· Η κριτική του παπικού πρωτείου αποτελεί κριτική και του ανατολικού πρωτείου στην ουσία. Η έλλειψη της τριαδολογικής ή χριστολογικής αιρέσεως δεν δικαιολογεί την ιδέα του υπερβολικού πρωτείου του Φαναρίου, το οποίο από μόνο του, ως προς το σύνολο των συνεπειών για την ορθόδοξη ενότητα, αντιπροσωπεύει μια ζοφερή σελίδα στη γενική εκκλησιαστική ιστορία.

· Η έλλειψη ανταπόκρισης μεταξύ των κανονολόγων και θεολόγων της Κωνσταντινουπόλεως και η απροθυμία τους να αναθεωρήσουν τη θεωρία του πρωτείου υποδηλώνει, μεταξύ άλλων, την ελευθεριάζουσα προσέγγισή τους στην παράδοση – που απορρίπτεται σε ορισμένα σημεία, και σε ορισμένα σημεία ερμηνεύεται άκρως υπερβολικά – που, ωστόσο, διατηρεί τη ζωογόνο δύναμη και το νόημά της, σύμφωνα με τη θεωρία και την πρακτική των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών (συμπεριλαμβανομένων πολλών πιστών της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, οι οποίοι κατανοούν την «παρανομία» της αυθαιρεσίας, συγκεντρωμένης στα χέρια ενός ατόμου).

Συμπέρασμα

Μήπως το παρόν είναι υπερβολικό ως προς το πάθος της απορρίψεως του προφανούς και σημαντικού; Κρίνεται ότι οι παρατηρήσεις αντλήθηκαν από αξιόπιστες πηγές, σπουδαίες και έγκριτες για το ίδιο το Βυζάντιο. Συμπέρασμα: το πρωτείο τιμής και εξουσίας αντιτίθεται στην ίδια την παράδοση της Ορθοδόξου Ανατολής.

Από μόνος του ο όρος «κεφαλή» μπορεί να χρησιμοποιηθεί από επικεφαλής οποιασδήποτε βαθμίδας, αλλά εάν εκληφθεί υπό την απόλυτη έννοια, μπορεί να αποτελέσει και καθίσταται φραγμός μεταξύ της πιστευούσης ψυχής και του Χριστού, ο Οποίος φανέρωσε σε όλο τον κόσμο το αυθεντικό παράδειγμα ταπεινώσεως και μεγαλείου σε όλους τους υπολειπόμενους χρόνους.

Πηγές

Acta Concilii Florentini. Latinorum responsio ad libellum a Graecis exhibitum circa purgatorium ignem // Documents relatifs au concile de Florence La question du purgatoire a Ferrare, Documents I–VI / éd. L. Petit. Paris: Firmin-Didot et Companie, 1920. (PO; vol. 15, fasc. 1). P. 80–107.

Acta Concilii secondi Lugduno. Apologia Josephi patriarchae // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 135–301.

Alexius Aristenus. Scholia in canones apostolorum // *Alexios Aristenos*. Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte: Neue Folge; Bd. 1). S. 2–20.

Alexius Aristenus. Scholia in concilia oecumenica et localia // *Alexios Aristenos*: Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Neue Folge; Bd. 1). S. 21–214.

Apophthegmata patrum (collectio alphabetica) // PG. T. 65. Col. 72–440.

Athanasius. Expositiones in Psalmos // PG. T. 27. Col. 60–545, 548–589.

Athanasius. De virginitate [Sp.] // Λόγος σωτηρίας πρὸς τὴν παρθένον / ed. E. von der Goltz. Leipzig: Hinrichs, 1905. (TU. N. F; Bd. 14). S. 35–60.

Basilius Caesariensis. Regulae morales // PG. T. 31. Col. 692–869.

Basilius Caesariensis. Constitutiones asceticae [Sp.] // PG. T. 31. Col. 1320–1428.

Callistus I Patriarcha. Vita Gregorii Sinaitae // *Kallistos I Patriarch von Konstantinopel*. Leben und Wirken unseres unter den Heiligen weilenden Vaters Gregorios' des Sinaïten / hrsg. H.-V. Beyer. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2006. (Texte und Untersuchungen zur Geistesgeschichte; Bd. 2). S. 106–226.

Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis // *Καλλινίκου γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*. Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί / ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας. Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 2004. Σ. 79–269, 271–429.

Catena in Acta (catena Andreae) (e cod. Oxon. coll. nov. 58) // Catenae Graecorum patrum in Novum Testamentum / ed. J. A. Cramer. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press, 1838. (Hildesheim: Olms, ʳ 1967). P. 1–424.

Chronicon Moreae (recensio Π) // The Chronicle of Morea / ed. J. Schmitt. London: Methuen, 1904. P. 3–597.

Concilium universale Chalcedonense anno 451 // Acta conciliorum oecumenicorum (ACO). T. 2.1.1–2.1.3 / ed. E. Schwartz. Berlin: De Gruyter, T. 2.1.1–2.1.2: 1933; T. 2.1.3: 1935 (T. 2.1.1–2.1.2: ʳ 1962; T. 2.1.3: ʳ1965). T. 2.1.1: P. 3–32, 35–52, 55–196; T. 2.1.2: P. 3–42, 45–65, 69–163; T. 2.1.3:3–136.

Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) // Les constitutions apostoliques: in 3 vols. / ed. B. M. Metzger. Paris: Éditions du Cerf, 1985, 1986, 1987. (SC; vol. 320, 329, 336). Vol. 1: P. 100–338. Vol. 2: P. 116–394; Vol. 3: P. 18–310.

Cyrillus Alexandrinus. Expositio in Psalmos // PG. T. 69. Col. 717–1273.

Dionysius Areopagita. De ecclesiastica hierarchia // Corpus Dionysiacum II: *Pseudo-Dionysius Areopagita*. De coelesti hierarchia, de ecclesiastica hierarchia, de mystica theologia, epistulae / ed. G. Heil, A. M. Ritter. Berlin; Boston: De Gruyter, ²2012. (PTS; Bd. 67). S. 61–132.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Α′–Β′ [libri 1–2] // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν □′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Α′. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 35–519.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Γ′–Δ′ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν □′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Β′. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 3–492.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Ε′–□′ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν □′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Γ′, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 9–452.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Ζ′–Η′ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [illegible]′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Δ′, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983. σ. 9–477.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Θ′–Ι′ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [illegible]′ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Ε′, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983. σ. 9–681.

Gregorius III Patriarcha. Responsio ad epistulam Marci Ephesii (ex variis sanctorum sententiis) // PG. T. 160. Col. 111–204.

Gregorius Palamas. Epistulae // Ἐπιστολαί / ed. N. A. Matsoukas (*Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* συγγράμματα / ed. P. K. Chrestou. T. 2. Θεσσαλονίκη, 1966. σ. 315–547).

Epiphanius. Panarion (= Adversus haereses) // *Epiphanius*. Ancoratus und Panarion: in 3 Banden / hrsg. K. Holl. Bd. 3. Leipzig: Hinrichs, 1933. (GCS; Bd. 37). S. 2–229, 232–414, 416–526.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistulam ad Ephesios // *Ἐυθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ* Ἑρμηνεία εἰς τὰς ΙΔ΄ ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ εἰς τὰς Ζ΄ καθολικὰς νῦν πρῶτον ἐκ παλαιοῦ χειρογράφου ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου καὶ σημειώσεων ὑπὸ Νικηφόρου Καλογερᾶ: ἐν β΄ τ. Τ. Β΄. Ἐν Ἀθήναις: Τύποις Ἀδελφῶν Περρή, 1887. σ. 1–68.

Hierotheus Hieromonachus. Orationes // Ὁ Ἱερομόναχος Ἱερόθεος (ΙΓ′ αἰ.) καὶ τὸ ἀνέκδοτο συγγραφικὸ ἔργο του / ἔκδ. Ν. Χ. Ἰωαννίδης. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Π. Κυριακίδη, 2003. σ. 99–203.

Joannes VIII Xiphilinus, *Patriarcha*. Decretum ineditum (Bibliothèque de l'Escorial, cod. R-II-11) // *Oikonomidès N.* Un décret synodal inédit du patriarche Jean Xiphilin (Revue des études byzantines. 1960. Vol. 18. P. 55–78 (57–59).).

Joannes Apocaucus. Notitiae et epistulae // *Bees N. A.* Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien) (Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. 1971–1974. № 21. S. 57–160).

Joannes XI Beccus. Epistula ad papam // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 479–485.

Joannes Chrysostomus. In Acta apostolorum (homiliae 1–55) // PG. T. 60. Col. 13–384.

Joannes Chrysostomus. In epistulam ad Colossenses (homiliae 1–12) // PG. T. 62. Col. 299–392.

Joannes Chrysostomus. De inani gloria et de educandis liberis // *Jean Chrysostome*. Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants / ed. A.-M. Malingrey. Paris: Éditions du Cerf, 1972. (SC; vol. 188). P. 64–196.

Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini // *John Eugenikos'* Antirrhetic of the decree of the Council of Ferrara-Florence / ed. E. Rossidou-Koutsou. Nicosia (Cyprus): Research Centre of Kykkos Monastery, 2006. P. 3–153.

Ps.-Macarius. Sermones 30–64 (collectio B) // *Makarios/Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. / hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin: Akademie-Verlag, 1973. (GCS). S. 3–219.

Marcus Eremita. De lege spirituali // Traités I / éd. G.-M. de Durand. Paris: Éditions du Cerf, 1999. (Sources chrétiennes; vol. 445). P. 74–128.

Matthaeus Blastares. Collectio alphabetica // Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων: ἐν ?΄ τ. / ἔκδ. Μ. Ποτλής, Γ. Ἀ. Ραλλής. Τ. ?΄. Ἀθήνῃσιν: Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, 1859. σ. 31–518.

Maximus Planudes. Oratio in sancto Arsenio Autoriano (e cod. Patm. gr. 366) (Dub.) //*Νικόπουλος Π. Γ.* Ἀνέκδοτος λόγος εἰς Ἀρσένιον Αὐτωρειανόν, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 1981–1982. Τ. 45. σ. 449–461).

Meletius Pegas Patriarcha. Epistulae (e cod. Patr. Alex. gr. 296) (*Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria // Ekklesiastikos Pharos. 1970–1975 (ʳ1976). P. 17–365.

Nicephorus I. Epistula ad Leonem III papam // PG. T. 100. Col. 169–200.

Nicetas Amasenus. Oratio de suffragiis // Documents inédits d'ecclésiologie byzantine / éd. J. Darrouzès. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1966. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 10). P. 160–174.

Nicodemus Hagiorita. Pedalion. Scholia in canones apostolorum // Ἀγαπίου Ἱερομονάχου και Νικοδήμου Μοναχοῦ. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ἀθήνα: Ἐκδ. Παπαδημητρίου, [12]1896). σ. 1–117.

Nicolaus Catascepenus. Vita sancti Cyrilli Phileotae (e codice Athonensi Caracalli 42) // *Sargologos E*. La Vie de Saint Cyrille le Philéote moine byzantin (†1110). Brussels: Société des Bollandistes, 1964. (Subsidia hagiographica; vol. 39). P. 43–264.

Nicon Nigri Montis. Canonarium vel Typicon // *Hannick C*. Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge: Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts: in 2 Banden. Freiburg im Breisgau: Weiher, 2014. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes; vol. 62.1–2). Bd. I: S. 2–622; Bd. II: S. 624–1000.

Serapion Thmuitanus. Euchologium // *Johnson M. E*. The prayers of Sarapion of Thmuis: a literary, liturgical, and theological analysis. Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1995. (Orientalia Christiana Analecta; vol. 249). P. 46–80.

Theodorus II Irenicus Patriarcha. Epistula ad papam (e cod. Urbani 32, ff. 185v–191) // *Cataldi Palau A*. Una «Lettera al Papa» di Irenico, Cartofilace della grande chiesa (Teodoro Irenico, Patriarca di Constantinopoli 1214–1216) (Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata (Nuova Serie) 1994. № 48. P. 76–87).

Theodorus Studites. Sermones Catecheseos Magnae // *S. Patris Nostri Theodori Studitae* Magnae Catecheseos Sermones / ed. J. Cozza-Luzi. Vol. 1. Roma: Bibliotheca Vaticana et Typi Vaticani, 1888. (Nova Patrum Bibliotheca; vol. 9/2). P. 1–217 (Cat. 1–77).

Theoleptus Philadelphiensis. Orationes // *Sinkewicz R. E*. A Critical Edition of the Anti-Arsenite Discourses of Theoleptos of Philadelpheia (Mediaeval Studies. 1988. № 50. P. 52–95).

Typicon monasterii Theotoci Bebaias Elpidos (sub auctore Theodora Synadena) // *Delehaye H.* Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues. Brussels: Académie Royale de Belgique, 1921. (Mémoires: Second series; vol. 8). P. 18–95.

Ματθαίου του Βλαστάρεως. Σύνταγμα κατά στοιχεῖον //῾Ράλλης καὶ Ποτλῆς. Τ. VI. Ἀθῆναι, 1859.

Постановления Апостольские. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006.

Правила святых апостол и святых отец с толкованиями: в 2 т. Т. 1. Москва: Сибирская Благозвонница, 2011.

Правила святых Поместных Соборов с толкованиями. Москва: Паломник; Сибирская Благозвонница, 2000.

Βιβλιογραφία

Василик В. В., *протодиак*. Богословские аспекты учения о первенстве в Церкви URL: **https://pravoslavie.ru/122683.html** (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Грацианский М. Экклесиологические историки современных претензий Константинополя на первенство в Православной Церкви. URL: **https://pravoslavie.ru/119735.html** (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Дионисий (*Шлёнов*), *игум.* Эпитет свт. Николая θαυματουργός в греческой литературной традиции // Метафраст. 2019. Т. 1. № 1. с. 19–34.

Дионисий (*Шлёнов*), *игум.* Первенство Константинопольского епископа в Византии и Поствизантии: канонический и богословский аспект // Эстонская Православная Церковь: 100 лет автономии. Таллин: [Б. и.], 2021. с. 50–82.

Λουκᾶς Γρηγοριάτης, ιερομ. Τα δίκαια των Εκκλησιών και η Ενότης της Εκκλησίας. Μελέτη

κανονική και ιστορική με αφορμή το ούκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα. Μέρος Α΄. Πρωτεῖον και έγκλιτον κατά τους ιερούς κανόνας. Ι. Μ. Οσίου Γρηγορίου, 2019.

Καθηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού // **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas** (ημερομηνία πρόσβασης 15.06.2023).

Καθηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ. Κριτική της θεωρίας περί πρωτείου τιμής και εξουσίας εξ απόψεως Ορθοδόξου Εκκλησιολογίας // **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56266-kritiki-tis-theorias-peri-proteiou-timis-kai-ekso...** (ημερομηνία πρόσβασης 15.06.2023).

Дионисий (*Шлёнов*), *игум*. Можно ли говорить об иерархии среди Предстоятелей Поместных Церквей? Термин ἱεραρχία в византийской традиции // БВ. 2022. № 4 (47). с. 103–130.

Дионисий (*Шлёнов*), *игум*. Предисловие к книге монаха Серафима (Зисиса) «Внутритроичная монархия Отца и новоявленный монарх экклезиологии Фанара». Москва: Познание, 2022.

Дионисий (*Шлёнов*), *игум*. В поисках подлинной каноничности: по поводу терминов συνεδαφικότης и πολυαρχία в «новой» экклезиологии митр. Григория (Папафомаса) // Конференция Санкт-Петербургской академии «Епископ в жизни Церкви: богословие, история, право» 15 марта 2022 г. (ετοιμάζεται για έκδοση).

Ермилов П. В. Происхождение теории о первенстве Константинопольского патриарха // Вестник ПСТГУ. Серия I: Богословие. Философия. 2014. Вып. 1 (51). с. 36–53.

Кобеко Д. О. Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов // Журнал министерства народного просвещения. 1896. Ч. 305 (июнь). с. 270–279.

Лапидус И. Э., прот. Некоторые канонические аспекты действий Патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018–2019 годов // Богословский вестник. 2019. No 3 (34). с. 218–246.

Лебедев А. П. История Греко-восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени. Санкт-Петербург: Изд. Олега Абышко, 2012. (Библиотека христианской мысли. Исследования).

Новиков А., *прот*. Первенство в Церкви: примат чести или примат власти? URL:**https://www.rus-obr.ru/ru-club/4184** (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Понятие первенства: Истоки и контексты: Коллективная монография / отв. ред.: П. В. Ермилов, М. В. Грацианский. М.: Изд-во ПСТГУ, 2022.

Μοναχού Σεραφείμ Ζήση. Η ενδοτριαδική μοναρχία του Πατρός και ο καινοφανής μονάρχης της φαναριωτικής εκκλησιολογίας. Εισήγηση στην Ημερίδα «Το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο και η νέα εκκλησιολογία του Φαναρίου» (Θεσσαλονίκη, 22 Ιουνίου 2019).

Троицкий С. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» // ЖМП. 1947. № 11. σ. 34–45.

Христофор (*Даниилидис), митр*. Место Вселенского патриарха в Православной Церкви (статья 1924 г. в переводе с франц.). URL:**https://pravlife.org/ru/content/mesto-vselenskogo-patriarha-v-pravoslavnoy-cerkvi** (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Цыпин В. А., *прот*. Протоиерей Владислав Цыпин об истории первенства власти в Церкви и конфликтах современности. URL: **https://bogoslov.ru/article/6171330** (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Ульянова А. О. **Трактат Никиты, митрополита Амасийского, как источник по истории Константинопольского патриархата во второй половине X века** // Причерноморье в Средние века. 2011. Вып. 8. σ. 36–49.

Шабанов Д. Римский примат в византийском богословии архиерейского первенства. URL: **https://bogoslov.ru/article/1876128** (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Hartmann W., *Pennington K.* The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Washington,

(D. C.): Catholic University of America Press, 2012. (History of Medieval Canon Law; vol. 4).

Patsavos Lewis J., *Dr.* The Role of the Ecumenical Patriarchate in Granting Autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine: A Canonical Perspective // The Ecumenical Patriarchate and Ukraine Autocephaly: Historical, Canonical and Pastoral Perspectives / ed. E. Sotiropoulos. [No City]: Order of Saint Andrew the Apostle, Archons of the Ecumenical Patriarchate, May 2019. P. 66–72.

Roques R. L'Univers dionysien. Structure hierarchique du monde selon le Pseudo-Denys. Paris, 1954.

Zizioulas J. D., *Metropolitan*. One and the Many: Studies on God, Man, the Church, and the World Today / ed. G. Edwards. Alhambra (Ca.): Sebastian Press, 2010. (Contemporary Christian Thought Series; no. 6).

Αθανάσιος, επ. εφησυχάζων Ερζεγοβίνης. Ο 34ος Αποστολικός Κανών και ο πατήρ Γεώργιος Τσέτσης. [28 Φεβρουαρίου, 2010]. URL: **https://amethystosbooks.wordpress.com/2010/02/28/ο-34ος-αποστολικός-κανών-και-ο-πατήρ-γεώ/** (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Θερμή υποδοχή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στο Φανάρι. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/03/03/thermi-ypodoxi-arxiepiskopou-kyprou-sto-fanari/** (ημερομηνία πρόσβασης 3 Μαρτίου2023 г.)

Καραλῆς Γ. Ζηζιούλας τοῖς οἰκείοις συντέθνηκε δόγμασι. URL: **https://orthodoxostypos.gr/ζηζιούλας-τοῖς-οἰκείοις-συντέθνηκε/** (ημερομηνία πρόσβασης 26.02.2023)

Κυρίλλου,*Ἐπισκόπου Ἀβύδου*. Ἡ Ἔκκλητος πρός τό θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [Электронный ресурс]. URL: **https://ec-patr.org/vydoy-kyrilloy-kklitos-pros-to-throno-t-s/** (ημερομηνία πρόσβασης 06.11.2022).

Μαξίμου, *μητροπ. Σάρδεων*, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1989. (Ἀνάλεκτα Βλατάδων; τ. 52).

[Μακάριος αρχιεπ.] Αυστραλίας Μακάριος προς ιερείς: Αποφύγετε την αίρεση της «μονοπρόσωπης αυθεντίας» URL: **https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio-ts/arxiepiskopi-australias/55380-afstralias-makarios-pros-iereis-apofygete-tin-airesi-tis-monoprosopis-afthentias (ημερομηνία πρόσβασης 2** Μαρτίου 2023)

Μπούμης Π. Ι. Βασικές κανονικές αρχές επιλύσεως του ουκρανικού ζητήματος. URL**https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/24892-basikes-kanonikes-arxes-epiluseos-tou-oukranikou-...** (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Νικήτας Παντοκρατορινός, *ιερομόναχος*. Η αδελφική συνάντηση στο Αμμάν και η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας. URL: **http://fanarion.blogspot.com/2020/03/blog-post_92.html** (ημερομηνία πρόσβασης 19.10.2022).

Οἰκουμενιστικὴ συμπροσευχὴ διὰ τὴν «Ὑπερτάτην Κεφαλήν»! (24 Σεπτεμβρίου 2022). URL: **https://orthodoxostypos.gr/οἰκουμενιστικὴ-συμπροσευχὴ-διὰ-τὴ**/ (ημερομηνία πρόσβασης 18.10.2022).

Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Εμπιστευθείτε καρδιακώς την Μητέρα Σας Εκκλησία». URL: **https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite-kardiakos-ti...** (ημερομηνία πρόσβασης 18.10.2022).

Η οικονομική συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον αγώνα κατά της πανδημίας // **http://fanarion.blogspot.com/2020/04/blog-post_4.html#more** (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Ξεξάκης Ν. Ὀρθόδοξος δογματική: ἐν 3 τ. Τ. 1. Ἀθῆναι: Ἔννοια, 2006.

Φειδάς Β. Η Συνοδική Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας Ουκρανίας. URL: **https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ**/ (ημερομηνία πρόσβασης 06.11.2022).

Συντμήσεις

ACO

GCS

PG

PO

PTS

TU

БВ

ЖМП

ПСТГУ

---

[1] Βλ.: *Шабанов Д.* Римский примат в византийском богословии архиерейского первенства. URL: **https://bogoslov.ru/article/1876128**. Βλ. επίσης: *Христофор* (*Даниилидис*)*, митр.* Место Вселенского патриарха в Православной Церкви. URL: **https://pravlife.org/ru/content/mesto-vselenskogo-patriarha-v-pravoslavnoy-cerkvi**; *Троицкий С.* О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» // ЖМП. 1947. №11. Σ. 34–45; *Цыпин В. А., прот.* Протоиерей Владислав Цыпин об истории первенства власти в Церкви и конфликтах современности. URL: **https://bogoslov.ru/article/6171330**; *Дионисий* (*Шлёнов*)*, игум.* Первенство Константинопольского епископа в Византии и Поствизантии: канонический и богословский аспект // Эстонская Православная Церковь: 100 лет автономии. Таллин, 2021. σ. 50–82; *Василик В. В., протодиак.* Богословские аспекты учения о первенстве в Церкви. URL: **https://pravoslavie.ru/122683.html**; *Ермилов П. В.* Происхождение теории о первенстве

Константинопольского патриарха // Вестник ПСТГУ. Серия I: Богословие. Философия. 2014. Вып. 1 (51). σ. 36–53; *Новиков А.*, *прот*. Первенство в Церкви: примат чести или примат власти? URL: **https://www.rus-obr.ru/ru-club/4184**; *Лапидус И. Э.*, *прот*. Некоторые канонические аспекты действий Патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018–2019 годов // БВ. 2019. No 3 (34). σ. 218–246; Понятие первенства: Истоки и контексты: Коллективная монография / отв. ред.: П. В. Ермилов, М. В. Грацианский. Москва, 2022.

[2] Βλ. το βιβλίο υπέρ του συνοδικού πολιτεύματος της Εκκλησίας: *Λουκᾶς Γρηγοριάτης, ἱερομ.* Τὰ δίκαια τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ Ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας. Μελέτη κανονικὴ καὶ ἱστορικὴ μὲ ἀφορμὴ τὸ οὐκρανικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα. Μέρος Α΄. Πρωτεῖον καὶ ἔγκλιτον κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Ἱ. Μ. Ὁσίου Γρηγορίου, 2019.

[3] Βλ. ιδιαίτερα τη συλλογή μελετών του: *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many: Studies on God, Man, The Church, And the World Today / ed. Fr. Gregory Edwards. Alhambra (Ca.), 2010. (Contemporary Christian Thought Series; 6). Βλ. ιδιαίτερα: *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. Primacy in the Church: An Orthodox Approach // *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many. P. 262–273; Recent Discussions on Primacy in Orthodox Theology // *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many. P. 274–287. Βλ. επίσης και το κυρίως έργο, που θεμελιώνει το ιδιαίτερο πρωτείο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην Εκκλησία: *Μαξίμου*, *μητροπ. Σάρδεων*. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Θεσσαλονίκη, 1989. (Ἀνάλεκτα Βλατάδων; τ. 52). Βλ. ειδικότερα: *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. Recent Discussions on Primacy in Orthodox Theology // Op. cit. P. 274–287, όπου ο ΛΔ΄ Αποστολικός κανόνας ονομάζεται «χρυσός κανόνας της θεολογίας του πρωτείου». Βλ.: Ibid. // Op. cit. P. 284.

[4] Βλ.: *Καθηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ*. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού // **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas**

[5] Οι εκκλησιαστικές νομοθετικές Πράξεις υιοθετήθηκαν από τη λεγόμενη «Σύνοδο Ἐνδημοῦσα», η οποία ολοένα και περισσότερο ενίσχυε τις θέσεις της. Όπως υπέδειξε ο κορυφαίος γνώστης του εκκλησιαστικού δικαίου Σ. Τρωιάνος, η δραστηριότητα της «Ἐνδημούσης Συνόδου» εξεταζόταν στο Βυζάντιο ως δυνατότητα να συνεχισθεί το νομοθετικό έργο μετά την εποχή των Οικουμενικών Συνόδων σε δύο τομείς: δικαίου του γάμου και εκκλησιαστικής διοίκησης και κανονικού δικαίου. Βλ. αναλυτικότερα: *Hartmann W.*, *Pennington K.* The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Washington (D. C.), 2012. (History of Medieval Canon Law; 4). P. 163–165.

[6] Λαμπρό παράδειγμα: *Nicetas Amasenus*. Oratio de suffragiis // Documents inédits d'ecclésiologie byzantine / éd. J. Darrouzès. Paris, 1966. (Archives de l' Orient Chrétien; 10). P. 160–174.

[7] *Joannes VIII Xiphilinus*, *Patriarcha*. Decretum ineditum (Bibliothèque de l'Escorial, cod. R-II-11) (*Oikonomidès N*. Un décret synodal inédit du patriarche Jean Xiphilin // Revue des études byzantines. 1960. Vol. 18. P. 55–78 [57–59]).

[8] Βλ. αναλυτικότερα: *Hartmann W.*, *Pennington K*. The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. P. 167–168.

[9] Ibid. P. 173.

[10] Αυτόθι. Ιδιαίτερες «βασιλικές» ιερές μονές παρέμειναν επίσης υπό τον επιχώριο επίσκοπο.

[11] Θεμελιώδες άρθρο του Φ. Ηλιού το 1983.

[12] Οι Πατριάρχες Ιεροσολύμων άρχισαν να χορηγούν συγχωροχάρτια από το 15ο αι. Βλ. λ.χ.: *Кобеко Д. О.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов // Журнал министерства народного просвещения. 1896. Ч. 305 (июнь). σ. 270–279; *Лебедев А. П.* История Греко-восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени. Санкт-Петербург, 2012. (Библиотека христианской мысли. Исследования). σ. 599.

[13] Οἰκουμενιστικὴ συμπροσευχὴ διὰ τὴν «Ὑπερτάτην Κεφαλήν»! (24 Σεπτεμβρίου 2022). URL: **https://orthodoxostypos.gr/οἰκουμενιστικὴ-συμπροσευχὴ-διὰ-τὴ/**

[14] Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Ἐμπιστευθεῖτε καρδιακῶς τὴν Μητέρα Σας Ἐκκλησία». URL: **https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite-**

kardiakos-ti...

[15] Και συνεχίζει περί της απεραντοσύνης, δηλαδή του υπερορίου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: «...καὶ ὥρισαν ἐξαίρεσιν παράδοξον μέν, πλὴν, ὡς ἔδειξεν ἡ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας, ἀρίστην, σοφὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὴν ἑνόριον διάρθρωσίν της. Ἄνευ τῆς τοιαύτης ὁριοθεσίας ἡ πολυπτυχία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς θὰ ἦτο δαιδαλώδης καὶ τὰ ἀνακύπτοντα κατὰ καιροὺς καὶ χρόνους ζητήματα θὰ περιεπλέκοντο καὶ θὰ ἐμεγεθύνοντο».

[16] Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Ἐμπιστευθεῖτε καρδιακῶς τὴν Μητέρα Σας Ἐκκλησία». URL: **https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite-kardiakos-ti...**

[17] Αυτόθι.

[18] Αυτόθι.

[19] Αυστραλίας Μακάριος προς ιερείς: Αποφύγετε την αίρεση της «μονοπρόσωπης αυθεντίας» // **https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio-ts/arxiepiskopi-australias/55380-afstralias-makarios-pros-iereis-apofygete-tin-airesi-tis-monoprosopis-afthentias (2** Μαρτίου 2023)

[20] Θερμή υποδοχή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στο Φανάρι. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/03/03/thermi-ypodoxi-arxiepiskopou-kyprou-sto-fanari/** (3 Μαρτίου 2023).

[21]Αυτόθι.

[22]Αναλυτικότερα: *Дионисий* (*Шлёнов*), *игум*. В поисках подлинной каноничности: по поводу

терминов συνεδαφικότης и πολυαρχία в «новой» экклезиологии митр. Григория (Папафомаса) // Συνέδριο στη Θεολογική Ακαδημία Αγίας Πετρουπόλεως με τίτλο «Επίσκοπος στη ζωή της Εκκλησίας: Θεολογία, Ιστορία, Δίκαιο» στις 15 Μαρτίου 2022 (ετοιμάζεται προς έκδοση).

[23] Βλ.: *Νικήτας Παντοκρατορινός*, *ιερομόναχος*. Η αδελφική συνάντηση στο Αμμάν και η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας. URL: **http://fanarion.blogspot.com/2020/03/blog-post_92.html**

[24] Βλ.: Αυτόθι.

[25] Στα σχόλια επί του εγγράφου σχετικά με το φιλανθρωπικό έργο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (Η οικονομική συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον αγώνα κατά της πανδημίας. URL: **http://fanarion.blogspot.com/2020/04/blog-post_4.html#more**) από 1ης Απριλίου 2020 ο ιεροκήρυκας Κώου και Νισύρου αρχιμανδρίτης Ιωακείμ Οικονομικός έγραψε: «Για μια φορά ακόμα η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως έδειξε ότι είναι η Μητέρα Εκκλησία που νοιάζεται για τα παιδιά Της και ο Πατριάρχης μας κύριος Βαρθολομαίος, εκφραστής αυτής της Μητρότητος, ως Κορυφή της Ορθοδοξίας και Ύπατος του Γένους».

[26] *Nicetas Amasenus*. Oratio de suffragiis // Archives de l'Orient Chrétien. 10. P. 170:9–11.

[27] Ibid. 10. P. 168: 19–20.

[28] Βλ.: *Ульянова А. О.* **Трактат Никиты, митрополита Амасийского, как источник по истории Константинопольского патриархата во второй половине X века** // ό.π. σ. 36–38.

[29] Acta Concilii secondi Lugduno. Apologia Josephi patriarchae // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 227:14–20.

[30] *Joannes XI Beccus*. Epistula ad papam // Archives de l'Orient Chrétien. 16. P. 481:10–15.

[31] Για την εξέταση του θέματος είναι σημαντικό να εκτεθεί η αγιοπατερική διδασκαλία περί επισκόπου και ξεχωριστά περί ιεραρχίας. Βλ.: *Дионисий* (*Шлёнов*), *игум*. Можно ли говорить об иерархии среди Предстоятелей Поместных Церквей? Термин ἱεραρχία в византийской традиции // БВ. 2022. № 4 (47). σ. 103–130. Διεθνές επιστημονικό θεολογικό συνέδριο με τίτλο «Ιεραρχία στη ζωή της Εκκλησίας». Το συνέδριο ήταν αφιερωμένο στα 75^{α} γενέθλια του Αγιωτάτου Πατριάρχη Μόσχας και Πασών των Ρωσσιών Κυρίλλου και διεξήχθη στις 11 Νοεμβρίου 2021 στην Ιερατική Σχολή Σρέτενσκι (Υπαπαντής Μόσχας). Ετοιμάζεται προς έκδοση.

[32] Βλ. άλλα ονόματα στη διευκρίνιση του Ευθυμίου Ζιγαβηνού: *Euthymius Zigabenus*. Commentarius in Pauli epistulam ad Ephesios 2, 20:14–16.

[33] *Dionysius Areopagita*. De ecclesiastica hierarchia 1, 3 // PTS. 67. S. 66:4–5: «...ἱεράρχην ὁ λέγων δηλοῖ τὸν ἔνθεόν τε καὶ θεῖον ἄνδρα τὸν πάσης ἱερᾶς ἐπιστήμονα γνώσεως...».

[34] *Ξεξάκης Ν.* Ὀρθόδοξος δογματική: ἐν γ΄ τ. Τ. Α΄. Ἀθῆναι, 2006. σ. 158.

[35] Βλ.: *Athanasius*. Expositiones in Psalmos. Ps. 10 // PG. 27. Col. 93B:14 — C:2.

[36] *Ps.-Macarius*. Sermones 30–64 (collectio B). Sermo 37, 1, 3:4 // *Makarios*/*Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. / hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin, 1973. (GCS). S. 51:19.

[37] *Ps.-Macarius*. Sermones 39, 3, 1:3–4 // *Makarios*/*Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. / hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin, 1973. (GCS). S. 14–15.

[38] *Marcus Eremita*. De lege spirituali 55:2.

[39] *Theodorus Studites*. Sermones Catecheseos Magnae. Catechesis 4 // Nova Patrum Bibliotheca. 9/2. P. 12:31–36.

[40] *Joannes Chrysostomus*. In Acta apostolorum 24, 4 // PG. 60. Col. 190:43–45.

[41] *Joannes Chrysostomus*. In epistulam ad Colossenses 3, 2 // PG. 62. Col. 320:20–22.

[42] Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) 8, 47:119–125 (Can. 34) // SC. 336. P. 284.

[43] *Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν καὶ οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατά μέρος ἁγίων Πατέρων. τ. 2. σ. 45.

[44] Αυτόθι.

[45] Αυτόθι. τ. 3. σ. 140-141.

[46] *Alexius Aristenus*. Scholia in canones apostolorum 32:1–3.

[47] *Alexius Aristenus*. Scholia in canones apostolorum 32:4–9.

[48] *Alexius Aristenus*. Scholia in concilia oecumenica et localia. Concilium Antiochenum 5, can. 9.

[49] Ο Βαλσαμών: «Τάξις συνέχει πάντα καί τά οὐράνια, ἀλλά καί τά ἐπίγεια· ὅθεν καὶ ὁ παρὼν κανὼν διορίζεται τιμᾶσθαι τοὺς χειρτονήσαντας ὑπὸ τῶν χειροτονηθέντων· οὗτοι γάρ εἰσι πρῶτοι, καὶ κεφαλαὶ αὐτῶν· διὸ καὶ ὡρίσθη κατὰ κοινὴν γνώμην, τὰ ἐπίκεινα τῆς διοικήσεως τῶν ἀνηκόντων ἑκάστῃ παροικίᾳ, εἰς ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἀποβλέποντα, καὶ περιττὰ λογιζόμενα, μὴ γίνεσθαι χωρὶς γνώμης τῶν πρώτων. Καὶ αὐτῷ δὲ τῷ πρώτῳ τοιοῦτόν τι ποιεῖν ἄνευ γνώμης τῶν ἐπισκόποων αὐτοῦ οὐκ ἐνεδόθη· οὕτω γάρ, φησιν, ἡ κατὰ Θεὸν ὁμόνοια καὶ ἀγάπη συντηρηθήσεται μέσον αὐτῶν· καὶ ἡ μὲν ἑρμηνεία τοῦ κανόνος τοιαύτη. Εἰπὲ δὲ, χάριν τῶν περιττῶν, ὅτι πολλαὶ πόλεις διὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιδρομὴν ἀνεπισκόπητοι μένουσαι κατὰ λόγον οἰκονομίας ἐπισκόπος ἑτέροις προσανατίθενται. Εἰ γοῦν ὁ πρῶτος, ὑφ' ὃν αὗται τελοῦσι, δίχα γνώμης τῶν συλειτουργῶν αὐτοῦ τὴν ἀνάθεσιν τούτων ποιήσει, αἰτιαθήσεται. Τοιαυτὰ εἰσι τὰ περιττὰ, καὶ περὶ τούτων ὁ κανὼν διορίζεται. Τὸ δὲ μὴ πράττιν τι τὸν πρῶτον ἄνευ τῆς γνώμης τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ, μὴ εἴπῃς νοεῖσθαι εἰς ἅπαντα τὰ παρὰ τούτου γίνεσθαι μέλλοντα, ἀλλὰ εἰς μόνα τὰ περιττὰ. Εἰ γὰρ τοῦτο εἴπῃς, ὑποβιβασθήσεται ὁ χειροτονῶν τοῦ χειροτονουμένου· ὡς τούτου μὲν κωλυθέντος παντάπασι ποιεῖν τι δίχα γνώμης τῶν ὑπ'αὐτὸν, ἐκείνων δὲ δεομένων τῆς τοῦ πρώτου παρουσίας εἰς μόνα τὰ περιττὰ· ὅπερ ἄτοπον // *Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων... τ. 2. σ. 46-47.

[50] «Ὁ λδ΄. τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κανὼν, Τοὺς ἐπισκόπους ἑκάστου ἔθνους πράττειν μὲν ἰδίᾳ κελεύει τὰς τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς Ἐκκλησιῶν, καὶ λοιπῶν χωρῶν διοικήσεις· περιττῆς δὲ ζητήσεως ἀναφυείσης, τῆς σπανίως μὲν κινεῖσθαι συμβαινούσης δηλαδὴ, εἰς κοινὴν δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀφορώσης κατάστασιν, εἴτε περὶ δογμάτων δεῆσαν ἐξητακέναι τυχὸν, εἴτε ἀρχιερέα χειροτονῆσαι, ἔνθα οὔπω πρότερον ἦν, εἴτε κοινὸν διορθώσασθαι σφάλμα, εἴτε τι τοιόνδε, εἰδέναι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὸν παρ'αὐτοῖς τὰ πρῶτα φέροντα μητροπολίτην, καὶ ὡς κεφαλὴν τοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος τοῦτον ἡγεῖσθαι, καὶ συνιόντας περὶ τῶν ἐμπιπτουσῶν ὑποθέσεων συνδιασκέπτεσθαι, καὶ τὸ πᾶσιν ἄριστον δόξαν ψηφίζεσθαι· οὐ μὴν οὐδὲ τὸν μητροπολίτην δέον τῇ τιμῇ καταχρώμενον, εἰς δυναστείαν ταύτην ἀμείβειν, καὶ γνώμης ἄνευ κοινῆς τῶν οἰκείων συλλειτουργῶν, ἕνια πράττειν τῶν εἰρημένων· ἀλλὰ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ ἀγάπῃ συνδεδεμένους περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων σκοπεῖν· οὕτω γὰρ κοινὸν παράδειγμα τοῖς ὑπ'αὐτοὺς ἔσονται πλήθεσι, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς τοῦ μὲν Υἱοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς φανερώσαντος, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἀγάπην νομοθετήσαντος, τοῦ δὲ Πνεύματος, διὰ τῶν Ἀποστόλων τὰ ἔθνη φωτίσαντος. Τούτῳ συμφωνεῖ ἐν ἅπασιν, εἰ καὶ μὴ τοῖς ῥήμασιν, ἀλλὰ γε τῇ διανοίᾳ, καὶ ὁ θ΄. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου». Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica ε 11:1–23. Ἀποστόλων λδ΄.

[51] Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica δ 7, bis:59–74. Συνόδου τετάρτης θ΄.

[52] Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica δ 7, bis:77–96. Καρθαγένης ιε΄. κη΄. ρκε΄. ρδ΄. λ΄.

[53] Τὸ Σλαβονικό Πηδάλιο. Ερμηνεία στον 34ο κανόνα των Αγίων Αποστόλων: «*Ἄνευ τῆς πάντων τῶν ἐπισκόπων γνώμης καὶ ὁ τὰ πρεσβεία ἔχων ἐπίσκοπος μὴ ποιείτω*. Ἄνευ τοῦ τὰ πρεσβεῖα ἔχοντος αὐτῶν μηδὲν τι πράττειν τοὺς ἐπισκόπους, εἰμὴ ἐντὸς τοῦ ὁρίου αὐτῶν ὁ ἕκαστος. Καὶ ὁ τὰ πρεσβεῖα ἔχων ἄνευ αὐτῶν μὴ ποιείτω τι, διὰ τὴν ὠφέλιμον πᾶσιν ἕνωσιν. **Ερμηνεία.** Δεν αρμόζει στους επισκόπους, πέρα από τη βούληση του οικείου αυτών τα πρεσβεία έχοντος, αφού λέχθηκε χωρίς τη γνώμη του οικείου αυτών μητροπολίτη ή αρχιεπισκόπου να μην πράττουν τίποτε αναρμόδιο, ούτε να χειροτονούν επίσκοπο, ούτε να συνδιαλέγονται για διατάξεις, ούτε για νέους κανόνες, ούτε να πουλήσουν, ούτε να εκχωρήσουν εκκλησιαστικά τινα πράγματα. Αλλά μόνον τα πρέποντα σε καθένα εντός των ορίων αυτού οφείλουν να διοικούν και τις υποκείμενες σε αυτούς χώρες και κωμοπόλεις. Αλλά ούτε και ο τα πρεσβεία έχων, λέχθηκε, μητροπολίτης ή αρχιεπίσκοπος, χωρίς τη βούληση όλων των επισκόπων δεν μπορεί να πράττει τίποτε από αυτά. Εάν όλοι πράττουν αυτά, θα εφαρμόσουν την εντολή περί ενώσεως και αγάπης». (Правила святых апостол и святых отец с толкованиями / Κανόνες των Αγίων Αποστόλων και Αγίων Πατέρων με ερμηνείες τ. 1. σ. 93).

[54] *Hierotheus hieromonachus*. Orationes 3:1286–1292 // Ὁ Ἱερομόναχος Ἱερόθεος (ΙΓ′ αἰ.) καὶ τὸ ἀνέκδοτο συγγραφικὸ ἔργο του / ἔκδ. Ν. Χ. Ἰωαννίδης. Ἀθήνα, 2003. σ. 207.

[55] Βλ.: *Nicodemus Hagiorita*. Pedalion. Scholia in canones apostolorum. Canon 34:24–32 //*Ἀγαπίου Ἱερομονάχου και Νικοδήμου Μοναχοῦ*. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ἀθήνα, [12]1896). σ. 37.

[56] Απεβίωσε στις 2 Φεβρουαρίου 2023. Με υπόβαθρο τα πολυάριθμα επαινετικά άρθρα για τον θεολόγο *τοῦ αὐτῶν πρώτου* της Κωνσταντινουπόλεως βλ. άρθρο, όπου ασκείται κριτική στις απόψεις του μητροπολίτη Ιωάννη: *Καραλῆς Γ.* Ζηζιούλας τοῖς οἰκείοις συντέθνηκε δόγμασι. **https://orthodoxostypos.gr/ζηζιούλας-τοῖς-οἰκείοις-συντέθνηκε/** (26 Φεβρουαρίου 2023), όπου τεκμηριωμένα χρησιμοποιείται ο εν λόγω χαρακτηρισμός.

[57] «Μπορεί να υπάρξει ενότητα της Εκκλησίας χωρίς πρωτείο σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο σε μια εκκλησιολογία της κοινωνίας; Πιστεύουμε πως όχι. Διότι μέσω μιας "κεφαλής", κάποιου είδους "πρώτου", οι "πολλοί" – είτε είναι μεμονωμένοι Χριστιανοί, είτε οι κατά τόπους Εκκλησίες – μπορούν να μιλήσουν με μια φωνή» («Can there be unity of the Church without primacy on the local, the regional, and the universal level in an ecclesiology of communion? We believe not. For it is through a "head," some kind of "primus," that the "many" — be it individual Christians or local Churches — can speak with one voice». — *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. The Church as Communion // *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many. P. 55–56).

[58] «Πιστεύω ότι αυτό που διακυβεύεται εδώ δεν είναι τίποτα λιγότερο από τη σωστή ισορροπία μεταξύ Χριστολογίας και Πνευματολογίας, μεταξύ του ενός και των πολλών, μεταξύ της αγάπης και της ελευθερίας, μεταξύ του ενός Θεού Πατέρα και των άλλων Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Η ορθή άποψη του επισκόπου σχετίζεται με την ορθή πίστη της Εκκλησίας σε όλες τις βασικές της πτυχές» («I believe that what is at stake here is nothing less than the proper balance between Christology and Pneumatology, between the one and the many, between love and freedom, between the one God the Father and the other Persons of the Holy Trinity. The right view of the bishop is related to the right faith of the Church in all its basic aspects». — *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. The Bishop in the Theological Doctrine of the Orthodox Church // *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many. P. 250). Βλ. επίσης: *Μοναχού Σεραφείμ Ζήση*. Η ενδοτριαδική μοναρχία του Πατρός και ο καινοφανής μονάρχης της φαναριωτικής εκκλησιολογίας. Εισήγηση στην Ημερίδα «Το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο και η νέα εκκλησιολογία του Φαναρίου» (Θεσσαλονίκη, 22 Ιουνίου 2019).

[59] «Ο πατριάρχης μπορεί να συγκαλέσει τη σύνοδο και να ορίσει την ατζέντα της. Η παρουσία του είναι *ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ* για όλες τις κανονικές συζητήσεις, όπως η εκλογή επισκόπων κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι η σύνοδος δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την κεφαλή της. Οι πολλοί χωρίς τον ένα είναι ακατανόητοι. Ο πρώτος λοιπόν δίνει θεολογική υπόσταση στη σύνοδο και όχι απλώς τιμή» («The patriarch can convoke the synod and set its agenda. His presence is a *sine qua non* condition for all canonical deliberations, such as the election of bishops, etc. This means that the synod cannot function without its head; the many without the one are inconceivable. The *primus* therefore gives theological status to the synod, and not simply honor». — *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. The Institutions of Episcopal Conferences: An Orthodox Reflection // *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. One and the Many. P. 258).

[60] «Ο 34^{ος} κανόνας, αρκετά σημαντικά, τελειώνει με αναφορά στην Αγία Τριάδα, υποδεικνύοντας έτσι έμμεσα ότι οι κανονικές διατάξεις αυτού του είδους δεν είναι απλώς θέμα οργάνωσης, αλλά έχουν θεολογική, και μάλιστα τριαδολογική, βάση» («The canon (34), significantly enough, ends with reference to the Holy Trinity, thereby indicating indirectly that canonical provisions of this kind are not a matter of mere organization but have a theological, indeed a triadological, basis». — *Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. Primacy in the Church: An Orthodox Approach // Op. cit. P. 269).

[61] «Αυτό το πρωτείο μερικές φορές αποκαλείται “πρωτείο τιμής”, ένας παραπλανητικός όρος, καθώς, όπως έχουμε σημειώσει, δεν είναι “τιμητικό” το πρωτείο, αλλά εμπεριέχει πραγματικά καθήκοντα και ευθύνες, αν και υπό τις προϋποθέσεις που μόλις αναφέρθηκαν». («This primacy is sometimes called “primacy of honor”, a misleading term since, as we have noted, it is not an “honorific” primacy but one that involves actual duties and responsibilities, albeit under the conditions just mentioned». — Ibid. P. 270).

[62] «There seems, in fact, not to exist, even in the Orthodox Church, “a simple primacy of honor”» (*Zizioulas J. D.*, *Metropolitan*. Recent Discussions on Primacy in Orthodox Theology // Op. cit. P. 277).

[63] Βλ.: Ibid. P. 278–279.

[64] Επ. Αθανάσιος εφησυχάζων Ερζεγοβίνης. Ο 34ος Αποστολικός Κανών και ο πατήρ Γεώργιος Τσέτσης [28 Φεβρουαρίου, 2010]. URL: **https://amethystosbooks.wordpress.com/2010/02/28/ο-34ος-αποστολικός-κανών-και-ο-πατήρ-γεώ**/

[65] Βλ.: *Κυρίλλου*, *Ἐπισκόπου Ἀβύδου*, Ἡ Ἔκκλητος πρός τό θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. URL: **https://ec-patr.org/vydoy-kyrilloy-kklitos-pros-to-throno-t-s**// Η δημοσίευση αρχίζει με τον κάτωθι ισχυρισμό: «Ἡ Ἔκκλητος πρός τήν πρωτόθρονο Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφορᾶ τό προνόμιο τοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως...».

[66] Βλ.: *Φειδάς Β*. Η Συνοδική Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας Ουκρανίας. URL: **https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ**/

[67] *Φειδάς Β*. Η Συνοδική Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας Ουκρανίας URL: **https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ**/; «Πράγματι, τονίζει σαφῶς ὅτι «ὥσπερ τά σώματα, μή τήν οἰκείαν ἐνέργειαν σωζούσης τῆς κεφαλῆς, πλημμελῶς κινοῦνται ἤ καί ἄχρηστα εἰσι παντελῶς, οὕτω καί τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, εἰ μή ὁ Πρωτεύων τούτου καί τάξιν πληρῶν Κεφαλῆς, ἐπί τῆς οἰκείας διατηροῖτο τιμῆς, ἀτάκτως καί πλημμελῶς κινηθήσεται. Διά τοῦτο ὁ παρών κανών τούς ἑκάστης ἐπαρχίας Πρώτους ἐπισκόπους, τούς τῶν μητροπόλεων δηλονότι ἀρχιερεῖς, Κεφαλήν ἡγεῖσθαι ὑπό τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας κελεύει, καί χωρίς ἐκείνων (=Πρώτων) μηδέν ποιεῖν, ὅ εἰς κοινήν ἀφορᾶ τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν...» (*Ράλλης Γ.*, *Ποτλὴς Μ*. Σύνταγμα. ΙΙ. σ. 45)».

[68] Ο καθηγητής του κανονικού δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών Π. Μπούμης κατανοεί τον 34^{ο} κανόνα κατά τρόπο μετριοπαθέστερο και συνοδικά: ως ρυθμιστικό της προϊσταμενίας των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών από τους Προκαθημένους αυτών. Βλ.: *Μπούμης Π. Ι*. Βασικές

κανονικές αρχές επιλύσεως του ουκρανικού ζητήματος. URL: **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/24892-basikes-kanonikes-a**

Μια πηγή: https://mospat.ru/gr/authors-analytics/90560/